

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

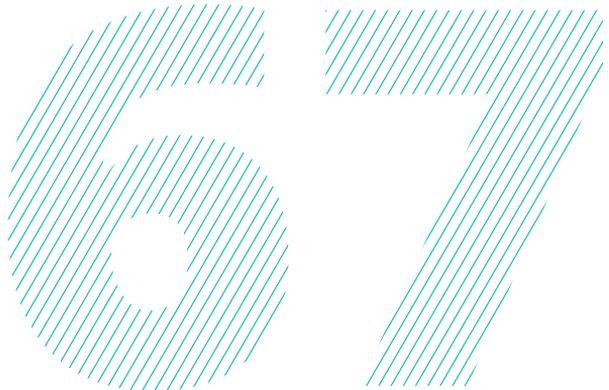
ГОДИНА 21, БРОЈ 67, ДЕКЕМВРИ 2023, СКОПЈЕ

67

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

ГОДИНА 21, БРОЈ 67, ДЕКЕМВРИ 2023, СКОПЈЕ

Издавачи:

Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија
Институт за демократија „Societas Civilis“, Скопје

Основачи:

д-р Ѓорге Иванов, м-р Андреас Клајн

„Политичка мисла“ - Уредувачки одбор:

Даниел Браун	Фондација „Конрад Аденауер“, Германија
Ненад Марковиќ	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Иван Дамјановски	Институт за демократија „Societas Civilis“ Скопје, Политички студии, Правен факултет „Јустинијан Први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј во Скопје, Република Северна Македонија
Ханс-Римберт Хемер	Пензиониран професор по економија, Универзитет во Гисен, Германија
Клер Гордон	Лондонска школа за економски и политички науки, Велика Британија
Роберт Хислоп	Оддел за политички науки, Унион Колеџ САД
Ана Матан- Тодорчевска	Факултет за политички науки, Универзитет Загреб, Република Хрватска
Предраг Цветичанин	Универзитет во Ниш, Република Србија
Владимир Мисев	ОБСЕ Канцеларија за демократски институции и човекови права, Република Полска
Сандра Кољачкова	Фондација „Конрад Аденауер“, Република Северна Македонија

Адреси:

ФОНДАЦИЈА „КОНРАД АДЕНАУЕР“,
„Ристо Равановски“ 8, МК-1000 Скопје
Тел.: 02 3217 075 ; Факс: 02 3217 076
E-mail: Skorje@kas.de, Интернет: www.kas.de

ИНСТИТУТ ЗА ДЕМОКРАТИЈА “SOCIETAS CIVILIS” СКОПЈЕ,
Мирослав Крлежа 52-1-2 МК-1000 Скопје Тел./факс: 02 30 94 760,
E-mail: contact@idscs.org.mk Интернет: www.idscs.org.mk
E-mail: map@yahooogroups.com

Печат: Винсент графика - Скопје.

Дизајн и техничка подготовка: Пепи Дамјановски.

Превод: Огнена Никуљски, Марија Мицевска Кокаланова, Тина Фарни, Перица Сарџоски

Јазична редакција на македонски: Елена Саздовска.

Ставите изнесени во списанието не се ставови на Фондацијата „Конрад Аденауер“ и Институтот за демократија „Societas Civilis“, туку се лични гледања на авторите. Издавачите не одговараат за грешки направени при преводот. Списанието се издава 2 пати годишно и им се доставува на политичките субјекти, државните институции, универзитетите, странските претставништва во Република Северна Македонија и во Европа. Оваа публикација служи само за информативни цели. Таа не смее да се употребува во рамки на изборни кампањи.

Година 21, број 67,
декември 2023, Скопје,
ISSN 1409-9853

Содржина

ВО ПОТРАГА ПО МНОЗИНСТВА 5

Олаф Винцек

ВЛИЈАНИЕТО НА СОЕДИНЕТИТЕ АМЕРИКАНСКИ ДРЖАВИ
ВО СОЗДАВАЊЕТО НА НОВАТА ЕВРОПСКА
ПОЛИТИЧКА АРХИТЕКТУРА 23

Тимчо Муцунски

NO COUNTRY FOR OLD MEN? 51

Улрих Халтерн

ПОСТОВИТЕ НА ЊУЕН -
КАКО ИНФЛУЕНСЕРИТЕ СТАНУВААТ АВТОРИТЕТИ? 63

Анекатрин Коут

ЛАЈКНАТ - КОЛКУ АВТОРИТЕТ ДАВААТ
100.000 СЛЕДБЕНИЦИ? 69

Амели Дуквиц

ОД СИСТЕМ НА КВОТИ ДО ЗГОЛЕМЕНА РОДОВА ЕДНАКВОСТ
ВО ЕУ И ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА 77

Билјана Чавкоска

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Д-р Олаф Винчек

е раководител на Канцеларијата за мултинационалниот дијалог за развој во Брисел на Фондацијата „Конрад Аденауер“ и автор на партискиот барометар на ЕНП.

Полемика

УДК: 329ЕП:329.055.27.3(4)

329ЕП:341.171(4-672ЕУ)

Олаф Винцек

ПРАГМАТИЧНО ОБЛИКУВАЊЕ НА ЕВРОПА **ВО ПОТРАГА ПО МНОЗИНСТВА**

ЕВРОПСКАТА НАРОДНА ПАРТИЈА ВО ПРОМЕНЛИВАТА ПАРТИСКА СТРУКТУРА

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

67

Европската народна партија (ЕНП) имаше значително влијание врз европската политика во изминатите децении. Последно е што повторно се најде во тешка позиција: меѓу левичарските и либералните сили од една страна и десничарските партии што стануваат сè посилни од друга страна. Со кои партнери може и треба ЕНП во иднина да ги спроведува своите претстави за обликувањето на Европа? И каде е во иднина нејзиното место во европскиот партиски пејзаж?

ЕНП КАКО ДВИГАТЕЛ НА ЕВРОПСКИОТ ПРОЦЕС НА ОБЕДИНУВАЊЕ

Од нејзиното основање во 1976 година, Европската народна партија е едно од двете големи европски партиски семејства и централен актер на европскиот интегративен процес.¹ Ниедно друго партиско семејство не брои толку многу различни национални партии (83, а 49 од нив во ЕУ). На сите избори за Европскиот парламент таа го заземаше минимум второто место, од 1999 година непрекинато е најголемата пратеничка група во Европскиот парламент (ЕП). Многу шефови на држави и влади во Европскиот совет доаѓаа и доаѓаат од нејзините редови (во времињата кои беа особено успешни, тоа беа повеќе од половината). Од нејзините редови потекнуваат вкупно осум претседатели и претседателки на Европскиот парламент, шестпати досега од неа биле назначени раководители на Европската комисија, како и двајца од досегашните претседатели на Европскиот совет. Некои од шефовите на влади, припадници на семејството на ЕНП, како Хелмут Кол, Вилфрид Мартенс или Ангела Меркел трајно оставија белег на европското единство. Притоа, Европската народна партија отсекогаш се поимала себеси како движечка сила и столб на европскиот процес на обединување.²

1 Повеќе за (пред) историјата на Европската народна партија кај Гелер, Михаел / Гоншор Маркус / Мајер, Хинерк / Шенер, Ханес (изд.) 2018: Транснационална партиска соработка на европските демохристијани и конзервативци, Минхен.

2 Јансен, Томас 2006: Европската народна партија – настанување и развој, Брисел.

Традиционално најзначајната конкурентка на ЕНП беше Социјалдемократската партија на Европа (СПЕ): во екот, овие две големи партиски семејства заедно сочинуваа до две третини од пратениците во Европскиот парламент, заедно со либералната пратеничка група тие имаа околу три четвртини од пратеничките места.³ Доминантноста на големите европски партиски семејства во Европскиот совет беше слично силна. Оттогаш партискиот пејзаж се менуваше постепено: од една страна преку порастот на (европските) Зелени, кои во 2019 година за првпат освоија повеќе од десет проценти од местата во ЕП; од друга страна од засилувањето на десничарско-популистичките и десничарско-екстремистичките движења на европско и на национално ниво. Времето кога во Брисел беше доволна голема коалиција од ЕНП и социјалдемократите, најчесто повеќе или помалку поддржана од Либералите, е одамна поминато (види во илустрација бр.1). Во Европскиот парламент, двете големи партиски семејства актуелно имаат само уште 45 проценти од пратениците. Доколку се земат за основа актуелните национални анкети, на изборите за ЕП, ЕНП со освоените гласови би освоила само уште 23,75 проценти од местата (поаѓајќи од идните 720 места), додека социјалдемократите околу 20 проценти (види во илустрација бр. 2).

И во Европскиот совет ситуацијата е видно променета. Согласно ситуацијата од 13 декември 2023 г., од партиите на ЕНП потекнуваат 10, а од социјалдемократите и социјалистите само уште 5 (односно 6, ако се брои и Роберт Фико, чијашто партија штотуку беше суспендирана од СПЕ) од 27 шефови на држави и на влади претставени во Европскиот совет. Три члена на Европскиот совет потекнуваат од табор што е десно од ЕНП.

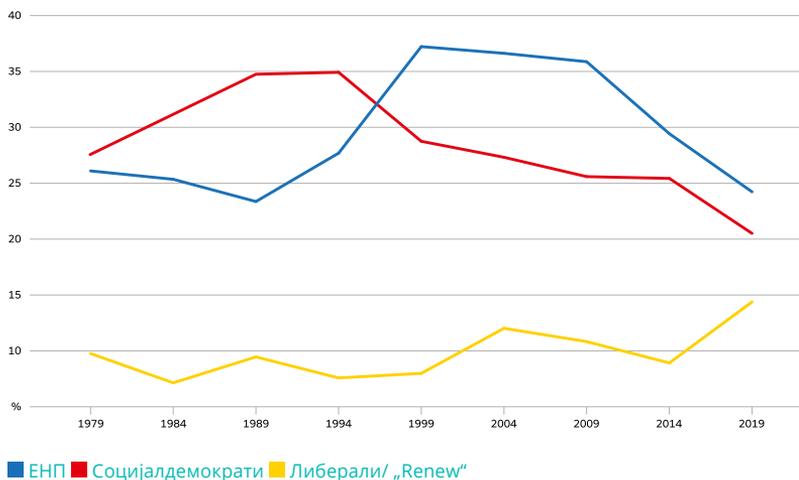
Благодарение на нејзината централна позиција во изминатите децении, важни интеграциски проекти го носат ракописот и на ЕНП, меѓу нив се вбројуваат: внатрешниот пазар, монетарната унија, политиката за надворешна трговија, шенген-зоната или миграциската и азилантската политика на ЕУ.

ОД ДЕМОХРИСТИЈАНСКО ЈАДРО ДО НАЈГОЛЕМАТА СИЛА ВО ЕВРОПА

ЕНП и пратеничката група на ЕНП од самиот почеток се наоѓаа во постојана промена во својот состав: Европската народна партија беше основана во

³ Винцек, Олаф 2019: Европски избори, европски партии и Европската народна партија. Фондација Конрад Аденауер, 14.2.2019, во <https://ogy.de/qf91> (25.10.2023).

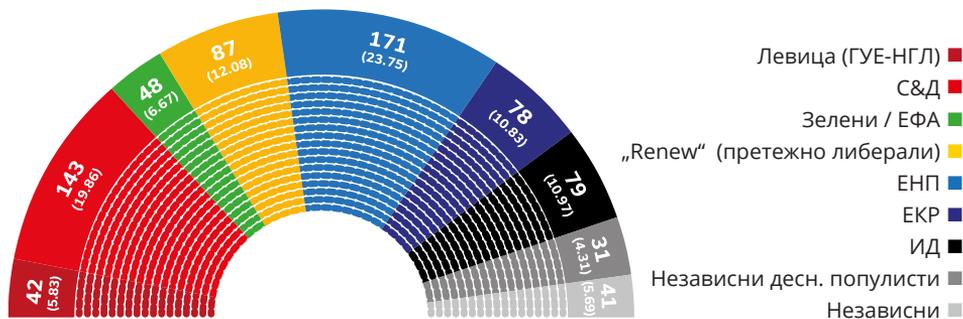
Илустрација 1: Процент на местата на трите најголеми партиски семејства во Европскиот парламент на минатите европски избори

■ ЕНП ■ Социјалдемократи ■ Либерали/ „Renew“

Извор: Европски парламент, сопствен приказ

Илустрација број 2: Проекција на составот на Европскиот парламент базирана на актуелни, претежно национални анкети (од 23.11.2023год.), во заградите се изразени местата во проценти)

Извор: сопствен приказ врз основа на партискиот барометар на ЕНП, Винцек 2023, број 11, страница 14.

1976 г. од демохристијанските партии од Германија, Франција, Италија, државите на Бенелукс и Ирска.⁴ Денес овие основачки партии сочинуваат само уште четвртина од пратениците на пратеничката група на ЕНП и од нивните редови доаѓаат само два шефа на држави и на влади во Европскиот совет. Брзо се постави прашањето за прием на конзервативни и либерални партии, како на пример, од Шпанија или од Франција. На прашањето беше позитивно одговорено, и во духот на тогашниот претседател на ЦДУ Хелмут Кол.

Илустрација број 3: Праатенички групи во Европскиот парламент и избраните национални партии-членки

Пратеничка група		Избрани национални партии-членки
■ ИД	Идентитет и демократија	Лега (Италија), Национален собир (Франција), АФД (Германија), Слободарска партија на Австрија (Австрија)
■ ЕКР	Европски конзервативци и реформатори	ПИС (Полска), Фратели Д' Италија (Италија), Вокс (Шпанија), ОДС (Чешка), Шведски демократи (Шведска)
■ ЕНП	Европска народна партија (демохристијани)	ЦДУ (Германија), Народна партија (Шпанија), ПО (Полска), Неа Демократија (Грција) Австриска народна партија (Австрија)
■ Renew	Renew Europe	Либерална партија - граѓани (Шпанија), Демократско движење (Франција), Ренесанса (Франција), ФДП (Германија)
■ Зелени/ ЕФА	Зелени/Европска слободна алијанса	Сојуз 90/Зелени (Германија) Европа екологија - зелени (Франција), Зелени -левица (Холандија)
■ С&Д	Прогресивна алијанса на социјалдемократите	ПСОЕ (Шпанија), СПД (Германија), Демократска партија (Италија), Социјалистичка партија (Франција), Социјалдемократска партија на Австрија (Австрија)
■ ГУЕ-НГЛ	Обединета европска левица&Нордиска зелена левица	Левица (Германија), Непокорна Франција (Франција), Сириза (Грција)

Извор: сопствен концепт

⁴ Основачки членки беа ЦДУ и ЦСУ од Германија, ЦДС од Франција, ДЦ и СФП од Италија, ПСС и ЦФП од Белгија, ЦСФ од Луксембург, КФП, ЦХУ и АРП од Холандија (денес дел од ЦДА), како и ирската Финне Гаел. Повеќе за ова кај Јансен, Томас/ Ван Хеке, Стивен 2011: At Europe's Service: The Origins and Evolution of the European People's Party, Хајделберг.

Од суштинско значење беше проактивната стратегија која се следеше во 90-тите години во однос на демократизацијата на новите партии што се развиваа во земјите кандидати за прием од државите од Централноисточна и Југоисточна Европа. Стратегијата што беше оркестрирана од тогашниот генерален секретар на Европската народна партија, Клаус Веле, и тогашниот претседател на ЕНП, Вилфрид Мартенс, во координација со националните партии членки беше успешна во повеќе насоки. Таа беше одлучувачки фактор што ЕНП во 1999 година трајно ја замени СПЕ како најголема сила во Европскиот парламент, ефект кој и денес има влијание: ЕНП својата победа во 2019 година ја должи, пред сè, на нејзиниот натпросечно висок перформанс во Централноисточна и Југоисточна Европа.⁵ Оваа стратегија имаше позитивен одраз и врз европскиот интегративен процес: втемелувањето на многубројни партии од земјите кандидатки во едно од големите проевропски партиски семејства го олесни прифаќањето на европскиот интегративен процес. Во контекст на овој процес на проширување, ЕНП на иницијатива на тогашниот генерален секретар, во средината на 90-тите години изработи каталог на критериуми за членство во партиското семејство:⁶

1. Резултат од најмалку десет проценти на последните парламентарни избори или најмалку пет проценти на двата последни парламентарни избори;
2. Никаква поделба во изминатите две години;
3. Прием во пратеничката група на ЕНП во ЕП или во парламентарните собранија (на пример во Европскиот совет);
4. Определба на партијата за европскиот интеграциски процес (по федерален модел). Партиската програма мора да ја отсликува водечката идеја на персонализмот (значи и слободата и одговорноста) и да го прифаќа принципот на супсидијарност.

Токму последно наведениот критериум од програмата покажува јасно ограджување од евроскептичните сили, но исто така претставува и обележје кое ја прави различна од останатите политички семејства. Во контекст на актуелните дискусии за односот со партиите десно од ЕНП, претседателот на пратеничката група на ЕНП, Манфред Вебер, во 2023 година наведе три критериума за „соработка“: „про-Европа, про-Украина и про-правната држава“,⁷ со експлицитно ограджување

5 Olaf Wientzek (@AguirreOI) 2019: Seat distribution in the #EP 2019 in the 11 Post-Communist EU countries, via Twitter, 01.06.2019, in: <http://ogy.de/7> ulj, 25.10.2023

6 Годишник на ЕНП/ ЕУЦД 1996: стр. 46ф, стр. 185

7 Манфред Вебер во интервју: „Се залагаме за курс со кој се ограджуваме од радикалите. АфД, Ле Пен, тоа се нашите политички непријатели. За секоја соработка формулирав три услови: Про Европа, про Украина, про правна држава. На овој начин градиме заштитен ѕид кон Пис: (...). во: Гучкер, Томас / Кафзак, Хендрик 2023: „Фон дер Лајен би била во пол-позиција“, Франкфуртер Алгемајне Цајтунг. 25.06.2023, во <https://faz.net/-gq5-bb04d> (25.10.2023)

од АФД, од француската партија Национален собир и од полската ПиС. Подоцна, претставниците на раководството на ЕНП именуваа два дополнителни аспекта, па на тој начин, соработката со новите партии не треба да биде против отпорот на актуелните членови на семејството на ЕНП. Воедно, треба да се гарантира програмска блискост.

Во контекст на широкото проширување на Европската народна партија, се водеа дискусии и за нејзината идејна и организациска способност за апсорпција: еден документ со идеи изработен во 2010 г., од член од работната група на ЕНП, изрази грижа за влијанијата од брзиот прием на новите партии, како и за кохерентноста и сликата за семејството на ЕНП и предложи низа мери за поточен скрининг и посилна придружба („покровителства“) на новите партии од страна на етаблираните партнерски партии од ЕНП.⁸

КАКОВ ДА Е ОДНОСОТ СО ПАРТИИТЕ ШТО СЕ ПОЗИЦИОНИРАНИ ДЕСНО ОД ЕНП? ПОГЛЕД КОН МИНАТОТО

На национално ниво, земјите членки на ЕНП веќе повеќе од 20 години мора засилено да се занимаваат со прашањето за позиционирање наспроти десничарско-конзервативните, десничарско-популистичките и десничарско-екстремистичките партии. Притоа, тие избираа многу различни стратегии: започнувајќи од поместување кон десно на наративот и политиката, преку малцинските коалиции толерирани од десничарските партии, па сè до нивното учество во владите. Во многу земји доминира, исто како и претходно, спротивставена опција за дејствување: политика на строго разграничување. Некои од избраните стратегии предизвикуваа контроверзии: коалицијата на австриската Народна Партија (ЕВП) со Слободарската партија на Австрија (ФПЕ) во 2000 година не само што доведе до тешка криза во ЕУ, туку и во рамките на ЕНП⁹. Во меѓувреме, одвај да има земја во која нема сигнификантна партија десно од соодветните партии членки на ЕНП. Во меѓувреме може да се забележи соработка во повеќе земји. Правилото што траеше долго време, имено дека во земјите членки на ЕУ се менуваа една проевропска централно-десничарска влада и една проевропска централно-левичарска влада, и со тоа се гарантираше одреден степен на предвидливост, но и начелна поддршка на европскиот интегративен процес, е исто така минато.

⁸ Вајлеман, Петер Роберт 2010: Стратегија за проширување на Европската народна партија, документ со рефлексии, 10/2010.

⁹ Мартенс, Вилфрид 2008: Europe: I Struggle, I Overcome, Дордрехт.

Сили десно од ЕНП најверојатно ќе станат посилни во европските избори во јуни

И во Европскиот парламент, од првите избори за ЕП во 1979 година, постоеја партии кои се сместуваа десно од ЕНП. Најпрво тоа беа евроскептичните конзервативци. Од 1984 г., во Парламентот седеа и евро-непријателски и десноекстремистички сили (меѓу нив и Фронт Национал). Долго време бројката на пратениците десно од ЕНП беше прегледна. Дивергенциите и анимозитетите меѓу овие партии подоцна честопати беа пречка за да се создаде силна пратеничка група десно од ЕН. Преку силната поставеност на „Големата коалиција“ во ЕП, на ЕНП по правило не ѝ беа потребни силите десно од неа за изнаоѓање мнозинство на европско ниво.

Забележително е дека на Европската народна партија во изминатите речиси пет децении секогаш одново ѝ успеваше, делумно или трајно, да придобие за себе партии, кои им се имале приклучено на поконзервативните и евроскептични партиски сојузи (порано Унија за Европа, подоцна Унија за Европа на нациите, во меѓувреме Европски конзервативци и реформатори, ЕКР): така, на крајот на 90-тите години, Форца Италија и гаулистичката РПР (партијата на Жак Ширак) преминаа од Унијата за Европа кон пратеничката група на ЕНП, исто како и португалско христијанско-конзервативната мала партија ЦДС-ПП. Особено преку промената на првоименуваните, ЕНП си обезбеди силна позиција во Франција и во Италија и ја поттикнуваше евро-политичката умереност на овие партии што се развиваше преку одговорност во владата. Форца Италија, чијашто интеграција успеа под водство на тогашниот шеф на пратеничката група на ЕНП Ханс-Герт Петеринг, долго време потоа беше доверлива група во пратеничката група на ЕНП.¹⁰

Понов пример е словачката конзервативна ОЛаНО, која во 2014 година ѝ се приклучи на пратеничката група на ЕКР во Европскиот парламент, пред да премине во пратеничката група на ЕНП во 2019 година. Уште еден, но само привремен, успешен конструкт беше пратеничката група ЕНП-ЕД со Европските демократи, која од 1999 до 2009 ги опфаќаше британските конзервативци и либерално-конзервативната чешка партија ОДС.

¹⁰ Веле, Клаус 2023: Le nouveau visage des droites en Europe et le conservatism du future, Le Grand Continent, 30.05.2023; in <https://ogy.de/100j> (25.10.2023); Гелер, Михаел / Гоншор, Маркус 2020: Европска совест – Ханс-Герт Петеринг, Фрајбург и.Бр.

ПРОМЕНЕТА ГОЛЕМАТА СЛИКА ВО БРИСЕЛ И ВО СТРАЗБУР

Од повеќе аспекти, дискусијата за односот на ЕНП со партии десно од неа, со оглед на различни развои во изминатите четири години, денес се одвива во друг контекст: во 2019 година, изборот на претседателката на Европската Комисија, Урсула фон дер Лајен, беше многу тесен, иако тој беше поддржан и со гласовите на пратеничката група на ЕКР, а во 2021 г. унгарската Фидес, по многубројни контроверзии и суспензија на членството, ја напушти Европската народна партија.

Очекувајќи ги претстојните европски избори, се оцртува пораст на силите десно од ЕНП: ако се појде од актуелните анкети, во Европскиот парламент што би се формирал, би имало околу 180 до 190 пратеници кои им припаѓаат на партиите што се позиционираат десно од ЕНП.

Со тоа, постои можност нивниот збир да биде поголем од ЕНП (која ако бидат вклучени и неврзаните партии, би броела околу 170 до 175 пратеника). И десничарската политичка Партија за идентитет и демократија (ИД), како и политичката партија на Европските конзервативци и реформисти би добиле повеќе од десет проценти од местата, и со тоа значително би биле во пораст.¹¹ Зелените и претежно либералната политичка групација „Обнова“ се движат во правец на загуби. „Renew“ дури мора да стравува за третата позиција поради ЕКР и Партијата за идентитет и демократија. Многу нешта укажуваат на тоа дека за компактна поддршка би биле потребни минимум три големи партиски семејства за да има стабилно мнозинство во ЕП.

Паралелно со ова, се зголемуваа содржинските разлики меѓу Европската народна партија и трите други проевропски партиски семејства: во 2023 г., ЕНП на гласањата за поединечни проекти од „Зелениот договор“, на пример за Законот за ренатурализација во јули¹², тесно изгуби против широката алијанса составена, пред сè, од Левицата, Зелените и Либералите. Иако, според актуелната состојба, Европската народна партија има добри шанси одново да стане најсилната сила, по најновите искуства се поставува прашањето во кои констелации може да се реализираат нејзините лични и програмски претстави. Соодветно на ова, повторно се шпекулира за „соработка“ меѓу ЕНП и ЕКР (или со некои од партиите што ѝ припаѓаат на ЕКР), по примерот на владината коалиција во Чешка, што е

¹¹ Винцек, Олаф 2023: Партиски барометар на Европската народна партија ноември 2023, Фондација Конрад Аденауер, 23.11.2023, во <https://ogy.de/23w5> (05.12.2023)

¹² Европски парламент 2023: протокол: резултат од гласањата со име, прилог: 12.7.2023 г., во <https://ogy.de/674e> (25.10.2023)

составена речиси исклучиво од партиите на ЕНП и на ЕКР, кои најверојатно ќе состават заедничка листа за Европските избори.

СÈ ОСТАНАТО ОСВЕН ХОМОГЕНОСТ: ПАРТИИТЕ ДЕСНО ОД ЕНП

Партиите десно од ЕНП се една многу разновидна група, која актуелно се дели на две пратенички групи: евроскептичната ЕКР, која има повеќе национално-конзервативно обележје (што опфаќа и десничарско-популистички партии), како и јасно десничарско популистичката-десничарско екстремистичката Партија за идентитет и демократија. Некои партии (меѓу нив унгарската Фидес) не припаѓаат на ниедна пратеничка група. Опсегот на партиите што се застапени тука е енормен и не дозволува да се перципира како кохерентна група: во ЕКР се наоѓа ОДС, која во Чешка коалицира со партиите од ЕНП и чијашто определба покажува силно преклопување со ЕНП. Тука спаѓаат и либерално-конзервативно ориентираните пратеници на фламанските регионалисти на Н-ВА; ЕНП два мандата беше во иста пратеничка група со ОДС (во времето на веќе спомнатата пратеничка група ЕНП-ЕД).

Создавањето на голема пратеничка група десно од ЕНП во моментот се чини илузорно.

Во секој случај, мнозинството пратеници им припаѓаат на партиите што се застапени во ЕКР, со кои европолитичките пресеци се видливо помали, и особено најмалку еден од првите два од трите критериуми именувани од Манфред Вебер: „про-Европа, про-правна држава, про-Украина“, не се исполнети, како на пример од десничарско-популистичката Вокс, од полската национално-конзервативна партија ПиС, Шведските демократи, партијата „Вистински Финци“ или холандската ЈА 21. ОДС со својот европолитички прагматичен курс на актуелното раководство претставува исклучок, а не правило и во сопствената пратеничка група. Во Европските конзервативци и реформатори припаѓа и Фратели Д' Италија, од чии редови е италијанската шефица на Владата.

Партијата за идентитет и демократија, пак, е доминирана од десничарско-популистички и десничарско-екстремистички партии (меѓу другите од АфД, Национален собир, Лега, Слободарската партија на Австрија, чешката СПД, холандската ПБВ), со кои за ЕНП соработката е исклучена од програмски причини.

Во минатото имаше, досега неуспешни, обиди за формирање на заедничка десничарски ориентирана пратеничка група од партиите на ЕКР и ИД.

Меѓу двете пратенички групи има содржински преклопувања во (различно силно изразената) евроскептична ориентација, силната критика на ЕУ-Комисијата, но и при гласањата и заземањето позиции за миграциската и азилантска политика, инаку, има многу малку работи што ги обединуваат партиите на двете пратенички групи. Можеби последниот голем обид за создавање ваква соработка датира од 2 јули 2021 г., кога 16 партии од двете пратенички групи, меѓу нив Пис, Национален собир, Лега, Фидес, Слободарската партија на Австрија, но исто така и Фратели д'Италија на Мелони, искажаа масовна критика на политиката на ЕУ.¹³ Во целина, изјавата која тогаш беше формулирана од партиите одразува европолитички став кој е неспојлив со ЕНП. Важно е дека АфД не беше вклучена во оваа иницијатива. Подоцна, огромните разлики меѓу ЕКР (про-Украина) и партиите во ИД (проруска ориентација) во контекст на војната во Украина покажаа дека блиска соработка и формирање на голема пратеничка група десно од ЕНП во моментот се чинат илузорни. Акцијата од 2021 г., како и претходни, поранешни иницијативи видливо ја покажуваат малата компатибилност на европолитичката ориентација на голем дел од овие партии со Европската народна партија.

ПАРТНЕРИ ВО ПОЛИТИЧКИОТ ЦЕНТАР

Во врска со можниот потенцијал за соработка и потенцијалот за проширување на ЕНП со нови партии, погледот треба да се насочи кон сè уште политички неврзаните сили што не се сместуваат во десничарско-популистичкиот табор. Партнери би можеле да бидат, на пример, новите политички сили од Холандија, кои своите корени ги имаат во партнерската партија на ЕНП во нивната земја (ЦДА), како на пример во НСЦ.

И во либералната пратеничка група „Renew“ припаѓаат партии што идеолошки силно се преклопуваат со ЕНП и не припаѓаат кон (левичарското) либерално јадро на партиското семејство што стои зад „Renew“, во минатото, португалската ПСД и романската ПНЛ преминаа кон ЕНП.

¹³ Готев, Ѓорѓи 2021: Orbán, Le Pen, Salvini, Kaczyński join forces to impact on the future of EU, Euractiv, 5.7.2021, <https://ogy.de/627p/> (25.10.2023)

Отворено останува прашањето што ќе се случи со партијата на Емануел Макрон, „Ренесанса“, која во изминатите години апсорбираше многу личности од спектарот на центарот-десницата и ја претставуваше најголемата група во рамките на „Renew“. Исто така, ЕНП треба да го насочи својот поглед кон нејзината долгорочна стратешка ориентација, како што тоа го имаше направено во 90-тите години не само во правец на конзервативните, туку и на центристичките и либерални партии. Забележително е дека пратеничката група на ЕНП во Европскиот парламент, во однос на гласањата, има традиционално најголеми преклопувања со либералите во поголем број теми, во поголема мера отколку со ЕКР.

Во ДНК на ЕНП спаѓа јасната определба за европскиот интегративен процес, како и за демократија, слобода и владеење на правото.

КОЈА СТРАТЕГИЈА ЗА ЕНП?

Доколку се зборува за соработка на Европската народна партија со другите партии или пратенички групи, тогаш грубо се разликуваат три форми на политичка соработка:

1. Најнискиот праг е соработка на ЕНП со друга пратеничка група во Европскиот парламент, било тоа да е од структурна природа во рамките на повеќе или помалку формализирана коалиција, било тоа да е ад хок за одредени теми.
2. Повисока форма на соработка би бил пристапот кон пратеничката група на ЕНП: по изборите и пред формирањето на пратеничката група, се приклучуваат политички сè уште неврзани партии кон една пратеничка група (секако, без притоа да му пристапат на партиското семејство). Но, и преминот од други партиски семејства е крајно вообичаен. И приемот во пратеничката група и одделувањето се постигнуваат без подолги процедури. Особено, приемот на поголема група во пратеничката група суштински се одразува врз балансот на моќта, програмската ориентација и стратегијата на пратеничката група. Партијата што би можела да донесе 20+ x пратеници (како Фратели Д' Италија според актуелните анкети), би настапила со соодветно барање за влијание и моќ.
3. Најтесната можна форма на соработка е прием на партијата во партиското семејство на ЕНП. Предуслов за ваквиот чекор е идеолошка кохерентност

и основна доверба во програмската компатибилност, но и структурната одржливост на партијата. Пристапот на една партија како полноправна членка овозможува пристап до правото на глас во партиските тела, а со тоа и можност долготрајно да се оформува и влијае на партиското семејство. Соодветно на тоа, ЕНП предвидува процес со повеќе етапи. Освен тоа, минатото покажа дека разделбата од партиите е тежок процес со навистина високи пречки, кој како во случајот на Фидес, може да предизвика значителни поместувања внатре во семејството на Европската национална партија. Тука важат зборовите на Шилер: затоа провери кој засекогаш се обврзува.

Големината на партиското семејство не претставува цел за себе

Пред дебатата за опции за коалицирање и можно отворање кон десно, големината на партиското семејство самата за себе не е никаква цел, за Европската народна партија се поставува прашањето: која е нејзината визија за ЕУ и кои приоритети би сакала да ги постави во легислативниот период што доаѓа, а и подолго од него? Ако се погледне ДНК на ЕНП, но и преовладувачкото мнозинство на нејзините членки-партии, над сè е јасната определба за европскиот процес на обединување и неговите важни достигнувања, како и за демократија, слобода и владеење на правото. Оттргнувањето од овие основни вредности не би го прифатиле поголемиот број од нејзините членки. Водечките принципи на ЕНП традиционално се и јасна определба за трансатлантското партнерство, како и социјалната пазарна економија базирана на одговорност, солидарност, солидност и супсидијаритет.

Во поглед на претстојните предизвици, за ЕУ би било добро да ги тематизира јакнењето на конкурентноста, опширниот поим на одржливост, кој покрај еколошката, ги опфаќа и финансиската, економската и социјалната димензија, како и поддршката за Украина, прагматичната миграциска и азилантска политика и залагање за мирољубив-демократски светски поредок. Еден документ од Центарот на Мартенс, близок до ЕНП, идентификува „седум поими кои на англиски почнуваат на Ds“¹⁴ (defense, debt, digitalisation, demography, democracy, de-carbonisation, de-risking globalisation / одбрана, долг, дигитализација, демографија, декарбонизација, намалување на ризикот од глобализацијата), како и предизвиците и приоритетите за дејствување.

¹⁴ Веле, Клаус / Хефеле, Переп 2023: The 7Ds for Sustainability: 175 Proposals for the Next Legislature, Wilfried Martens Centre for European Studies, <https://ogy.de/yatq> (15.11.2023).

Како следен чекор, ЕНП би морала да провери во кои констелации може најдобро да ги спроведе своите приоритети. Доколку Европската народна партија им остане верна на своите досегашни основни начела и би ги спровела горенаведените приоритети, исто како и досега, би постоеле повеќе или помалку големи пресеци со пратеничките групи на другите проевропски сили, пред сè, со либералите. Истовремено, ЕНП не би требало уште сега безусловно да се поврзува со левичарско-либералната алијанса на социјалистите, либералите и зелените во секоја политичка област, бидејќи во тој случај ризикува силите што се десно од неа да ги пополнат празнините што настануваат, на пример во политиката за миграцијата, животната средина и енергијата. Во овој контекст, ЕНП не би требало да дозволи да биде измамена од евтини пароли кои повикуваат на одржување на проевропските сили по секоја цена. Колку вредат овие апели, ЕНП можеше зачудено да се увери во 2019 година, кога либералите и социјалистите многу брзо се повлекоа од принципот на кандидатот за челна позиција, и со тоа ги уништија шансите на главниот кандидат на Европската народна партија Манфред Вебер за носител на челната функција претседател на Комисијата.

Истовремено, соништата за алтернативни сојузи актуелно наидуваат на граници: ОДС, која со сигурност е компатибилна со ЕНП и која навистина сигнализира интерес за потесна соработка, во својата актуелна ориентација не го застапува мнозинството на сегашната пратеничка група на ЕКР. Истовремено, во интерес на ЕНП е да не си ги растури можностите за прагматична соработка со конструктивните сили на Европските конзервативци и реформатори.

Ова важи и за кадровско-политичките прашања. Европскиот совет игра суштинска улога во назначувањето на претседателот на Комисијата, а од семејството на ЕКР во средината на декември 2023 г. беа избрани шефовите на држави и на влади на две земји. Какви изгледи би можела да има некоја ад хок соработка со ЕКР, зависи не помалку и од динамиката во рамките на пратеничката група на ЕКР, каде што на изборите за Европскиот парламент во 2024 година наместо полската Пис, постои можност италијанската партија Фратели Д' Италија да биде поголемата група. Доколку Фратели Д' Италија по преземањето на владината одговорност го задржи курсот на Мелони и во Европскиот парламент, тогаш партијата на Европските конзервативци и реформатори би можела да стане тенденциозно поконструктивен партнер.

Мала е реалноста да постои формална трајна коалиција со ЕКР и без социјалистите: набљудувајќи ги бројките, не произлегува можноста за ваков сојуз, актуелно либералите, ЕНП и ЕКП би добиле од 330 до 340 места (види

во илустрација бр.2), но во поглед на притисокот од пратеничката група кој недостига во ЕП, една носечка коалиција би требало да покрие од 390 до 400 места. Следно е дека водечки либерали веќе јасно се откажаа од ваков соодветен сојуз.¹⁵ Исто така треба да се има на ум дека посилен и трајна левичарско-десничарска конфронтација во Европскиот парламент би можела да претставува тежок тест и за ЕНП, во поглед на нејзиниот интерен идеолошки опсег.

Кај втората форма на соработка, приемот на нови партии во пратеничката група на ЕНП, треба да се има предвид дека токму приемот на поголеми партии ги менува идеолошката ориентација и балансот на моќ во пратеничката група. Хипотетички, при пристапот на Фратели Д' Италија или на некој сојуз што е под нејзино раководство, многу нешта би зависеле од тоа каков би бил составот на новата делегација, дали тоа би биле прагматични сили или актери од десничарскиот центар. Приемот на спорна партија во пратеничката група би довел до отуѓување и егзодус на долгогодишни членки. Па така, демохристијанските основачки партии на ЕНП одново ги предупредија државите на Бенелукс на прием на евроскептичните сили и рано побараа суспензија на Фидес. Тие исто така им припаѓаат на оние сили што критички гледаат на приемот на Фратели. Други сили, пак, сметаа дека овој чекор е во најмала рака преран. Навистина, заедно имаа помалку пратеници во Европскиот парламент од Фидес, но со децении даваа несразмерно голем придонес во ЕНП, а особено Холанѓаните се блиски со германските демохристијани. На сличен отпор би можел да најде приемот на фламанско-регионалната Н-ВА во пратеничката група на Европската народна партија, и од страна на оние партии кои во своите земји себеси се гледаат конфронтирани со сепаратистичките партии.

Од друга страна, приемот на нови партии во пратеничката група (без истовремено да влезат во партиското семејство) може да послужи за потврдување на силите во Европскиот парламент и во секојдневната работа, како и за засилување на меѓусебното разбирање. Не би требало да се потцени ниту силата за социјализацијата преку пратеничката група. Ова особено се однесува на новите сили што политички сè уште не се поврзани. Приемот на една партија како Фратели Д' Италија, која во 2021 г. поддржуваше европолитички позиции што се неспојливи со ЕНП (види горе), може да успее само доколку европолитичката ориентација се променила веродостојно и одржливо. Тројството „Про-Европа, про-Украина, про-правна држава“ е нужен предуслов, но не е

¹⁵ Касталди Роберто 2023: EU liberals seek to drag EPP away from Meloni's 'extreme right', Euractiv, 13.6.2023, <https://ogy.de/9r11> (25.10.2023)

доволен за доверлива соработка во текот на целиот легислативен период. На крајот, влијанието на една пратеничка група во Европскиот парламент не се мери според нејзината големина, туку според нејзината сложеност. Следствено на ова, кај „новите пристапи“ важен критериум би требало да биде постоењето на висока мера на лојалност. Секако, моментално на дневен ред не е ставен приемот на Фратели Д'Италија.

Најблиската форма на соработка, приемот во Европската народна партија, би требало да биде особено грижливо проверен. Притоа, треба да се мисли не само на аритметиката, туку и на идеолошката компатибилност, а со тоа и на способноста за апсорпција на сопственото партиско семејство. Широката поставеност на ЕНП ѝ ја обезбедува нејзината флексибилност: сепак, нејзините партии се држат заедно, поаѓајќи од основен консензус што е проевропски и пријателски насочен кон интеграцијата, што ако се доведе во прашање, би го втурнало во криза партиското семејство. Критериумите за прием во Европската народна партија, формулирани во 1990 година, актуализирани во поглед на актуелните предизвици (про-Украина и про-владеење на правото) и со јасен фокус на програмската компатибилност, би испорачале солидна основа за идната пракса на прием. Исто така и предложената идеја за покровителство на новите партии што треба да влезат, која потекнува од 2010 година, би требало сериозно да се преиспита.

Истовремено важи, при сета внимателност наспроти (големите) нови пристапи, исто како во 90-тите години, однапред да се планира, навреме да се идентификуваат потенцијалните идни партнери и да се негуваат каналите за комуникација.

За партиско семејство што се гледа како народна партија со соодветно право на влијание, на долг рок состојбата не е задоволителна, во Франција и во Италија, а со тоа во две од најголемите земји на ЕУ, процентот да изнесува под десет. Соодветно на ова, Европската народна партија би требало внимателно да ги следи развоите во спектарот на центарот и центарот-десница во двете земји, да ги придружува и, на пример, во Италија да охрабри промена за конструктивна евро-политичка ориентација, и со цел долгорочно да се избегне оформување на голема сила десно од ЕНП. Фратели Д'Италија (или партијата што ќе следи по неа) би можеле, доколку се етаблираат како најзначајна сила од конзервативниот спектар во италијанскиот партиски систем, да претставуваат важен центар на моќ на ваков сојуз десно од ЕНП. Тоа би било и во смисла на европскиот интегративен процес, ако во Франција и во Италија долгорочно и трајно во политичкиот центар

постои повеќе од една проевропска сила со реалистична ориентација за водење на владата.

Поради нејзината интерна разноликост и нејзината историја обележана од повеќе бранови на проширување, ЕНП посилно од останатите европски партиски семејства има важна функција на мост меѓу различните политички сили. Како повеќепати во својата 47-годишна историја, таа во следните години ќе биде исправена пред големата задача, почивајќи на нејзините основни вредности да се позиционира со јасна визија за идните предизвици на ЕУ и истовремено да реагира на развојот во партиските системи на своите држави-членки и среднорочно да привлече кон себе нови сили.

ЕНП и по изборите во 2024 година ќе остане централен столб на европскиот процес на обединување. Нејзиното позиционирање во европскиот партиски систем и нејзината стратегија за партиите што се позиционирани десно од неа носи последици не само за неа, туку и за понатамошниот развој на европскиот процес на обединување.

- превод од германски -

Прв пат објавено во KAS Auslandsinformationen,
издание 4/2023, број 39 стр. 18-29

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Д-р Тимчо Муцунски

е доцент на Правниот факултет „Јустинијан први“, Универзитет Св. Кирил и Методиј. Од 2021 година е градоначалник на Општина Аеродром, како и потпретседател на политичката партија ВМРО-ДПМНЕ. Тој е и поранешен стипендист на Фондацијата „Конрад Аденауер“.

Изворна научна статија
УДК: 341.232(73:4)(091)
327(73:4-672ЕУ)

Тимчо Муцунски

ВЛИЈАНИЕТО НА СОЕДИНЕТИТЕ АМЕРИКАНСКИ ДРЖАВИ ВО СОЗДАВАЊЕТО НА НОВАТА ЕВРОПСКА ПОЛИТИЧКА АРХИТЕКТУРА

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

67

ВОВЕД: ВЛИЈАНИЕТО НА САД ВРЗ ЕВРОПА ВО ПЕРИОДОТ ПО ВТОРАТА СВЕТСКА ВОЈНА

Воените дејствија за време на Втората светска војна, кои најмногу се одвиваа на европско тло, предизвикаа сериозни и непоправливи хуманитарни, економски и инфраструктурни последици. Брзото, ефикасно и ефективно надминување на економските проблеми доби отворена поддршка од Соединетите Американски Држави, кои благодарение на силниот економски развој имаа доволно капацитет и можност да одговорат на големиот број потреби и барања на засегнатите европски држави. Повоената победничка атмосфера брзо се претвори во големо разочарување, бидејќи следниот чекор на речиси сите национални влади беше што е можно поскоро да се изнајдат најпогодни начини за излез од ситуацијата на хроничен недостиг на храна, недостаток на домови за живеење, уништени градови, патишта и основна инфраструктура. Во исто време, неизбежно беше да се изврши реструктурирање од воена во мирнодопска економија, да се надмине недостатокот на болнички капацитети, високата невработеност, појавата на заразни болести, проблемите поврзани со образованието на децата и недостатокот од образовни установи. За решавање на поголемиот дел од споменатите проблеми не беа доволни само искрените домашни желби и напори за постигнување просперитет, туку се појави силна потреба од дополнителна помош надвор од европските граници.

Имајќи го предвид фактот дека континенталниот дел на Соединетите Американски Држави не беше директно вклучен во воени дејствија и уништувања, па дури и пред крајот на војната во Соединетите Американски Држави имаше силен раст на производствените активности, што им даде доволно надеж на Европејците дека најголемата солидарна поддршка би можела да пристигне токму од прекуатлантскиот сојузник. Првите сериозни знаци на подготвеност за давање сеопфатна помош од страна на американската администрација беа видни уште пред крајот на војната и преку големиот број формални и неформални договори за време на одржувањето на неколкуте значајни меѓународни конференции (Техеран, Лондон, Москва, и др.). Иако Втората светска војна сериозно ја уништи Европа и повеќето земји беа целосно економски исцрпени, како резултат на растот на светската трговија, промените во владините политики, научниот и технолошкиот напредок и странската помош, Европа полека, но сигурно почна да доживува неверојатно економско заживување.

По завршувањето на војната, многу европски земји увидоа дека царинските давачки и даноците во рамките на меѓуевропската трговија имаат негативно влијание и веднаш почнаа постепено да ги елиминираат. Истовремено, забрзано се зголемуваше соработката со примарните производители од Африка и Азија, што доведува до делумно зголемување на цените на нивните сировини, но и до зголемена побарувачка за откуп на производи од страна на Европа. Научниот и технолошкиот напредок по војната беше значаен фактор за обнова на европската економија, што беше особено видливо во развојот на хемиската и електронската индустрија. Побарувачката за електрични апарати за домаќинство на некој начин обезбеди континуиран просперитет во повоените години. Промената на владините политики во областа на социјалната и здравствената заштита (Велика Британија), воведувањето нови транспортни системи (Франција), модернизацијата на машинскиот парк во основните индустрии (Германија) и севкупното поттикнување на приватните инвестиции овозможи да има зголемен број вработувања, со добри изгледи за постојан и долгорочен економски раст во Европа. Но и покрај тоа, еден од најважните фактори за економското закрепнување се заснова на странската помош за европската економија, во која главната улога ја имаа Соединетите Американски Држави.

На крајот на 1943 година беше формирана Администрацијата за помош и рехабилитација на ОН (УНРРА), која ја сочинуваа 44 земји-членки, од каде и доаѓаше финансирањето, се разбира со најголемо учество на САД. Ваквата меѓународна агенција им ја даде најнеопходната прва помош на сите земји кои беа погодени од фашистичките режими. Покрај дотогашната помош за земјите погодени од војната, помош беше дадена и во реконструкцијата на нивните комуникациски системи и на најпогодените гранки, како што се земјоделството и индустријата. До 1948 година, преку споменатата агенција биле дистрибуирани повеќе од 22 милиони тони храна, облека, медицинска помош итн., а најголемите придобивки во тоа време ги добиле Југославија, Полска, Чехословачка, Грција, Италија и Австрија, без чија реализација источноевропските земји веројатно би доживеале уште поголеми материјални штети и загуби на човечки животи. Во контекст на обезбедување финансиска помош, дел од западните земји, вклучително и Соединетите Американски Држави, уште во 1944 година, на конференција во Бретон Вудс во Њу Хемпшир, се согласија да основаат Меѓународна банка за обнова (Светска банка) и Меѓународен монетарен фонд (ММФ). Намерата на банката била да им позајмува пари на земјите погодени од војната, кои се во процес на реконструкција, како и да помогне во понатамошниот развој на неразвиените земји. ММФ, пак, овозможи користење

на краткорочни заеми од земјите кои имаа проблеми со привремено недоволно порамнети плаќања.

Соединетите Американски Држави имаа силно влијание врз развојот на демократските процеси во посвоената Европа. Кога Западна Германија го напиша својот устав во 1948 година, таа ја црпеше својата основна инспирација од американскиот устав¹. Уште понеспорно беше силното влијание на Соединетите Американски Држави врз европските земји во сегментот на надворешната политика, безбедноста и одбраната. Една од најзначајните политички фигури во Европа беше премиерот на Велика Британија, Винстон Черчил. Тој често зборуваше за европската трагедија низ историјата, притоа не заборавајќи да ја истакне својата визија за создавање европско семејство, кое ќе создаде структура во која мирот, стабилноста, безбедноста, демократијата и слободата би можеле да опстојуваат долгорочно.

Моделот за структурата што Черчил ја имаше во својот ум беше подготвен и секој можеше да го види: „Големата република преку Атлантскиот Океан“. Тој нагласи дека Европа мора да стане повеќе како САД. Ако Американците од толку оддалечени и разновидни места како што се Тексас и Масачусетс, Алабама и Орегон, би можеле да чувствуваат дека споделуваат заедничко државјанство во нивните национални рамки, тогаш сигурно и Европејците би можеле да формираат своја „национална групација“. „Зошто не би можело“, додава тој, „да постои европска група која на измачените луѓе од овој турбулентен и импресивен континент би можела да им донесе чувство на заеднички патриотизам и заедничко граѓанство? И зошто да не го заземе своето заслужено место со другите групирања во моделирањето на судбината на луѓето?“². Черчил им рекол на своите сограѓани Европејци дека јасен е патот кој води до иднина во мир, како значаен актер на светската сцена: „Мораме да изградиме еден вид Соединети Европски Држави“.³ Таква силна идеја произлезена од еден од најистакнатите политички лидери на 20 век несомнено имаше големо влијание врз развојот на идејата кај политичките лидери и државници во другите европски земји, како што се Роберт Шуман (Франција), Конрад Аденауер (Германија), и други.

Пред заедничката средба меѓу владите на Франција, Велика Британија и САД (10 мај 1950 г.) и во контекст на решавањето на проблемот со германскиот челик,

1 Shuck, P.H. and Wilson, J.Q. eds., 2008 Editors. *Understanding America*. Public Affairs. New York. стр.604

2 Reid, T.R., 2004. *The United States of Europe, The New Superpower and the End of American Supremacy*. The Penguin Press. New York. стр.35.

3 Ибид., стр.36

францускиот министер за надворешни работи Роберт Шуман се обратил до својот пријател Жан Моне за помош. Токму францускиот бизнисмен Моне беше концептуалниот креатор на Високата заедничка управа (Високата комисија) на Франција и Германија за контрола на производството на јаглен и челик, а во рамките на практичната реализација на проектот, подоцна стана и нејзин лидер. Планот на Жан Моне, покрај решавањето на тогашниот актуелен проблем со германското производство на челик, беше и основа за понатамошна продлабочена економска и владина соработка и создавање на Заедницата за јаглен и челик, а подоцна и на ЕУ. Прес-конференцијата на францускиот министер Шуман на 9 мај 1950 година, на која француската влада го претстави предлогот за контрола на производството на јаглен и челик, е основата на познатата „Шуманова декларација“, која за многумина во Европа е исто како и Декларацијата за независност на Соединетите Американски Држави, која истовремено го означува почетокот на новата демократска ера на соработка, постепена унификација и обединување на европските вредности.

„Идејата за Европа“ се рашири дури и преку Атлантикот и наиде на силна поддршка и од Соединетите Американски Држави - делумно поради истите пацифистички, идеолошки причини што го направија тој проект привлечен за Европејците и делумно затоа што е повеќе од чиста реалполитика: за Вашингтон, обединетата Западна Европа би можела да биде силен сојузник во борбата против Советите и нивниот источен блок.⁴

Соединетите Американски Држави беа главниот иницијатор за формирањето на најмоќната воена организација во 20 век – Организацијата на Северноатлантскиот договор – НАТО, како еден од клучните фактори што овозможи натамошно обединување на Европа. Новата политичка безбедносна структура на оваа организација беше формирана со цел да ја преземе одговорноста за одржување на мирот и безбедноста во Европа, да го поттикне развојот на демократијата и развојот на пазарната економија и да воспостави поблиска соработка меѓу партнерите од двете страни на Атлантикот. Главната улога на НАТО беше да послужи како механизам за одвраќање на источноевропските држави од комунистичкиот блок (предводени од СССР) од нивните можни воени безбедносни закани, како и да ја ослободи речиси целосно разединетата Европа од понатамошниот притисок на нови конфликти, недоразбирања и војни.

4 Ибид., стр. 45

Ако погледнеме од денешна перспектива на настаните од средината на 20 век, сè е многу појасно и без потреба од длабинска историско-политичка анализа, а заклучокот до кој секој може да дојде е дека НАТО ја одигра својата вистинска улога во насока на зачувувањето на мирот и безбедноста во Европа, во балансирањето на односите меѓу Западот и Истокот за време на Студената војна, во експанзијата и проширувањето на ЕУ кон земјите од Централна и Источна Европа и во зголемувањето на европското единство и заедништво.

МАРШАЛОВИОТ ПЛАН, ПОЧЕТОК НА НОВО ЕВРОПСКО ПОГЛАВЈЕ

За време на Втората светска војна, повеќето политички лидери на западноевропските земји, членки на антихитлеровата коалиција, не сакаа да го занемарат деструктивното влијание на сопствениот национален интерес, така што промовирањето на заедничките политики и економската соработка повеќе го гледаа како начин да се избегнат можните идни конфликти околу новите сфери на политички и економски интереси. Таквата визија се чини дека доби поинаков тек и суштина по прогласувањето на Трумановата доктрина, кога американскиот државен секретар Џорџ Маршал предложи да се направи план за финансирање на обновата на Европа преку соодветна програма за економска помош. Идејата на Џ. Маршал беше да обезбеди финансиска помош за европските земји, кои мораа да се согласат да ги обноват своите економии на кооперативна основа, односно да се приклучат на програмата за економска обнова. Тоа претпоставуваше изградба и прифаќање на заеднички систем на тарифи, усогласување на индустриското и земјоделското производство и други активности со цел да не се губи време и труд во создавање непотребна конкуренција меѓу себе, што истовремено би придонело да се забрза и заедничкото економско закрепнување.

Планот на американскиот генерал Џорџ Маршал беше да пренесе 1 процент од американскиот БДП во Европа, со цел да ја поттикне нивната повоена обнова, со што пријатно ги изненади⁵. Американскиот Конгрес ги подари парите на американските даночни обврзници за решавање на проблемите во Европа, а европските министри за финансии побрзаа да ја искористат таа донација. Но, за Кремљ, американскиот план претставуваше чиста економска и политичка закана за советската контрола врз нивните новоосвоени сателити. Гневниот претседател

5 Hughes, J.W., 2006. *The Cold War*. Constable & Robinson Ltd. London. стр.71

на Советскиот Сојуз, Ј. С. Сталин го критикуваше планот како „американско мешање во внатрешните работи на другите земји“ и инсистираше Чесите да го повлечат своето барање за американска економска помош.⁶ Јавно декларираната политика на американскиот претседател Хари С. Труман (сосема различна од неговиот претходник Рузвелт кој не се спротивставуваше на советската експанзија и прокомунистичката политика), придружена со длабоките идеолошки, политички и економски разлики меѓу западноевропските демократски земји предводени од Соединетите Американски Држави и од друга страна комунистичките земји предводени од Советскиот Сојуз, беше непосреден вовед во долготрајната Студена војна, која многу често го загрозуваше светскиот мир и безбедност. Покрај длабоките идеолошки, политички и економски разлики меѓу Соединетите Американски Држави и Советскиот Сојуз, имаше и силни суштински разлики во општествено-политичките системи, како и во формирањето на нивните парламентарни и владини структури. Во Соединетите Американски Држави, парламентарните и владините структури се формираат преку слободни и демократски избори, преку постоење на конкурентни политички партии, постоење на различни политички мислења, вклучително и правото на слободен избор, говор, слободни медиуми итн. Спротивно на позитивниот пример на Соединетите Американски Држави, тогашните парламентарни и владини структури во Советскиот Сојуз се формирани од Комунистичката партија, без право на постоење на други конкурентни политички партии, без право на слободно собирање, слобода на говор и слободно и независно новинарство.

Промовирањето на слободната трговија во светот од страна на Соединетите Американски Држави предизвика силна реакција кај Советскиот Сојуз, кој сакаше да се заштити од меѓународната трговија, стравувајќи дека трговијата со Запад може да ја изложи Русија на западни влијанија, со што ќе ја поткопа силата на Советскиот Сојуз, нивниот тоталитарен режим, кој во принцип е коренот на силната економска спротивставеност што постоеше долго време меѓу двата блока. По промовирањето на Трумановата доктрина и Маршаловиот план во 1947 година, конфликтот меѓу Соединетите Американски Држави и Советскиот Сојуз се интензивираше. Неговиот почеток беше веќе очигледен при интензивните активности за ослободување на окупираните источноевропски земји и отворените руски намери за формирање комунистички влади низ Источна Европа, со минимално влијание на нивните противници или можни коалициски партнери. Сталин не се задоволуваше со ограничување на своето

6 Ибид., стр. 72

влијание само врз источноевропските земји, туку истовремено вложи напори да им помогне и да ги зајакне комунистичките партии во западноевропските земји како што се Италија и Франција, каде што во споменатиот период комунистичките партии доживеаја своевиден процут. Дополнително на тоа што Труман не му верувал на комунистичкиот режим во Советскиот Сојуз, фактот дека Соединетите Американски Држави поседувале и имале извршено успешни тестови со атомската бомба послужил како особено силен поттик за формирање на блокови и попречување на Русија да промовира експанзионистичка политика кон европските земји. На тоа се додава и некооперативниот пристап на Русија на конференцијата во Потсдам, која инсистираше на исплата на силни репарации од страна на Германија, и последно, но не и најмалку важно, неприфаќањето на американскиот предлог за интернационализација и отворање на главните водни патишта.

Со спроведувањето на Маршаловата помош дојде до економската поделба на Европа и, што е најважно, на Источна Германија од Западна Германија.⁷ Лошите односи меѓу Западот и Истокот и почетокот на Студената војна се навестени во говорот на британскиот премиер Винстон Черчил одржан во март 1946 година, во Фултон, Мисури (Соединетите Американски Држави), кога вели дека „од Стетин на Балтикот до Трст на Јадранот, железна завеса се спушта низ целиот континент... Зад таа линија се сите престолнини на Источна и Централна Европа и сите тие во една или друга форма се предмет не само на советско влијание, но и на многу висока и зголемена контрола од Москва“.⁸ Ваквиот говор дополнително ги зголемува постоечките американски сомнежи за агресивните намери на Советскиот Сојуз насочени кон структурирање на нова Европа. Веќе следната година (во март 1947 година), Британците ја прекинаа финансиската и воената помош за грчката влада, на која ѝ се закануваше соборување од комунистичките герилци. Во исто време, комунистичките поддржувачи оркестрирани од Русија создадоа слични проблеми и во Турција, така што САД имаа сè повеќе сомнежи поврзани со потребата брзо да ја неутрализираат руската моќ во тој дел од Европа.

Веднаш по војната, кога Франција привремено немаше позиција на рамноправност, Кина сè уште во тешки болки со сопствената граѓанска војна, Британија ослабена од нејзините воени напори, всушност клучните рефлексии беа насочени кон советската и американската моќ и опасноста од повторен

7 Dobson, A.P., Marsh, S., 2001. *US Foreign Policy since 1945*. Routledge. London. стр.22

8 Zürcher, E.J., 1993, *Turkey - A Modern History*. I. B. Tauris & Co Ltd. London- New York.

пораст на германската моќ. Откако Советите и Американците почнаа да се плашат од реализацијата на меѓусебните закани и потенцијалната штета што би можеле да си ја нанесат едни на други, ниту една страна не можеше да си дозволи Германија целосно да се приклучи на таборот на другата. Потенцијалната моќ што една страна би можела да ја стекне би била неприфатлива за другата. Тоа беше причината зошто германскиот проблем беше толку чувствително прашање и зошто поделбата стана полутрајна. Но, меѓусебното сомневање и стравот за безбедноста се проширија подлабоко од тоа. Советите немаа атомска бомба, за разлика од Американците кои имаа, и тоа предизвика неизвесност. Тие беа уплашени од економската моќ на САД и од опасноста од ширење на капитализмот.⁹

Одговорот на Соединетите Американски Држави беше токму во промовирањето на антикомунистичката доктрина на Труман, придружена со огромна економска и воена помош за Грција и Турција. Соединетите Американски Држави сфатија дека просперитетна Европа ќе биде најефикасната бариера за комунизмот, а во контекст на реализацијата на зацртаната цел, во иста насока е и самата идеја за поддршка и промовирање на Маршаловиот план за економска обнова. Советскиот Сојуз цврсто ја одбива финансиската помош, со образложение дека зад неа стојат експанзионистичките планови на Соединетите Американски Држави, кои сакаат да создадат свет во кој ќе владее и ќе се воспостави надмоќта на американскиот империјализам. Всушност, прогласувањето на Трумановата доктрина и Маршаловиот план го одбележаа силниот отпор што западните земји го поведоа во однос на експанзионистичките активности на руските комунисти, што пак од формален аспект може да се третира како почеток на Студената војна. Во говорот од 5 јуни 1947 година, американскиот државен секретар Џ. Маршал нагласува дека „европските побарувања се многу поголеми од нејзините актуелни можности да ги плати и затоа ѝ е потребна дополнителна помош за да се соочи со економските, социјалните и политичките падови што се од многу сериозна природа“. Тој тогаш предложи решение во кое самите европски нации, со значителна помош од САД, треба да подготват програма за обнова на Европа. Силно и позитивно беше препознаено значењето на Маршаловиот план. На 13 јуни 1947 година, британскиот министер за надворешни работи Ернест Бевин предвиде дека обраќањето на Џ. Маршал „ќе се смета за еден од најголемите говори во светската историја“.¹⁰ Маршал беше ставен на дневен ред од страна на европските земји на состанокот на високо ниво одржан во Париз во јули 1947

⁹ Dobson, A.P., Marsh, S., 2001. *US Foreign Policy since 1945*. Routledge. London. стр.20.

¹⁰ 1947. Marshall Sees Europe in Need of Vast New U.S. Aid; Urges Self-Help in Reconstruction. *Washington Post*, June 6. стр. 13.

година. Предлогот тогаш беше силно нападнат од Советскиот Сојуз, пред сè поради отворањето на финансиските извештаи за секоја од земјите што ја примаа помошта, што наводно ја загрозуваше економската независност на земјите. Советскиот Сојуз истовремено го напаѓа Маршаловиот план, третирајќи го како шема за продажба на несуштински американски стоки во Европа и како дел од империјалистичката тактика за проширување на американските комерцијални интереси на пазарите од комунистичките земји. Неколку дена по почетокот на конференцијата, советскиот министер за надворешни работи, Вјачеслав М. Молотов, го напушти состанокот, изјавувајќи дека советската влада го отфрлила планот како тотално незадоволителен. Таквото напуштање на Советите беше протолкувано од страна на западните лидери како уште едно отфрлање на напорите за поддршка на повоената стабилизација, нагласувајќи дека акцијата на Молотов придонесе за зголемување на тензиите меѓу Западот и Советскиот Сојуз. Како резултат на таквиот тврд став, Советскиот Сојуз и земјите од Источна Европа кои беа под нивна контрола беа дополнително предупредени да не примаат никаква американска помош.

Како алтернатива на Маршаловиот план, Советскиот Сојуз предложи советски субвенции во трговијата со Западна Европа за земјите од Источна Европа, што беше познато како Молотовиот план, а подоцна и како КОМЕКОН. Советскиот претставник во ОН, во тие моменти на силна конфронтација, дури изјави дека Маршаловиот план ги нарушува принципите на ОН. Тој ги обвини Соединетите Американски Држави дека се обидуваат да ја наметнат својата волја на независните држави преку таквиот план, а истовремено користат економски ресурси за дистрибуција на помошта што им е потребна на нациите и која се користи како инструмент за политички притисок. Во исто време, Соединетите Американски Држави беа обвинети дека прават сериозен обид да ја поделат Европа на два блока, со цел да формираат блок од неколку европски заложнички држави против Советскиот Сојуз и земјите од Источна Европа.¹¹ Неколку дена подоцна (16 јули 1947 година), 16 нации од Западна Европа кои веруваа во искрената желба на Соединетите Американски Држави да им помогнат во нивното економско закрепнување одржаа состанок и го формираа Комитетот за европска економска соработка, давајќи му задача да подготви нацрт-програма за реконструкција, за период од 4 години. Спроведувањето на предложената програма првично беше одложено поради противењето на американскиот Конгрес, што несомнено беше поврзано со извонредно големиот износ на

11 Schain, M.A., 2001. The Marshall Plan: fifty years after. Palgrave. стр.132

средства што беа предвидени за реализација на планираната програма. Дури по настаните од државниот удар во Чехословачка (која беше преземена од комунистичкиот про-советски режим), Конгресот на САД ја сфати сериозноста на ситуацијата и во април 1948 година (десет месеци откако беше официјално предложен) го одобри Маршаловиот план, односно Програмата за обнова на Европа.

Опкружен со членови на Конгресот и неговиот кабинет, на 3 април 1948 година, американскиот претседател Хари С. Труман го потпиша Законот за странска помош, законодавството со кое формално беше воспоставен Маршаловиот план. Истовремено, во својата официјална изјава, тој нагласи дека само неколку претседатели имале привилегија да потпишат законодавство од толкава важност, истовремено нагласувајќи дека тие мерки се американски одговор на предизвикот со кој се соочуваше слободниот свет во тоа време. Маршаловиот план всушност беше двопартиски напор предложен од претседател Демократ, усвоен во закон од мнозинскиот републикански конгрес и во исклучително конкурентна изборна година.

Во периодот од 1948 до 1952 година, Соединетите Американски Држави инвестираа повеќе од 12 милијарди долари во помош за економската обнова на западноевропските земји, од кои половина износ беше наменет за Франција, Западна Германија и Велика Британија. Финансиската помош и инвестициите во индустријата и земјоделството силно ја стимулираа економската продуктивност и ефикасност во Европа, а резултатот беше зголемување од 25 % во споредба со 1939 година, а веќе во 1952 година, 50 % повисоко во споредба со 1938 година¹². Ваквиот силен економски развој на Западна Европа се смета за еден од најголемите економски бумови воопшто во поновата економска историја. Од 1950 до 1960 година, годишната стапка на раст на производство на стоки беше околу 4 %. Неспорни се заслугите на Маршаловиот план за силниот економски развој на западноевропските земји, бидејќи тој делуваше како стимул уште од самиот почеток на неговото спроведување и силно овозможи понатамошна економска соработка меѓу европските земји, вклучително и реализација на вековната идеја за постигнување на посилно европско единство и обединување.

Како што заклучивме, најважниот поттик за политичка и особено економска соработка дојде по промовирањето на Маршаловиот план, кој директно беше изразен преку Организацијата за европска економска соработка (ОЕЕЦ), основана

¹² Schain, M.A., 2001. The Marshall Plan: fifty years after. Palgrave. стр.133.

во јуни 1948 година. ОЕЕЦ беше меѓувладино тело, а Советот како негово работно тело го сочинуваа претставници од сите земји членки. Ова тело беше овластено да ги утврдува општите политички прашања и сите други административни прашања. Одлуките беа донесени со консензус со задолжителна примена за сите оние што ги прифаќаа, додека оние земји што не присуствуваа на донесувањето на одлуките не им беа значајни. Петте основни функции на ОЕЕЦ беа следниве: соодветна распределба на американската помош меѓу земјите членки, намалување на трговските бариери, подобрување на платниот систем во европската трговија (тие ја формираа Европската платежна унија), да се направат технички студии за европски економски раст (плаќања, трговија, движење на работна сила) и да се овозможи создавање на поголема зона за слободна трговија во која земјите членки ќе имаат корист од постабилни валути, зголемено производство и просперитет. Под влијание на Маршаловиот план, беше формирана УНИСКАН, односно Унијата формирана во 1950 година од Норвешка, Данска, Шведска и Велика Британија, со цел да се одржуваат консултации за економски прашања. Подоцна, во 1953 година, основан е Нордискиот совет помеѓу Финска, Исланд, Данска, Норвешка и Шведска, кои пак се согласија да ги усогласат нивните економски политики во рамките на нивните годишни состаноци.

Во последниве години, историчарите поставуваа поважни прашања за да се одговорот во контекст на тоа што треба да се истакне од Маршаловиот план и дали е поважна неговата мотивација или неговата севкупна ефективност. Други историчари се обидуваат да докажат дека придобивката од Маршаловиот план е новиот лесе-фер (*laissez-faire*) пристап, кој овозможува стабилизирање на пазарите преку економски раст.¹³

Од горенаведеното можеме да заклучиме дека Маршаловиот план имаше позитивно влијание врз севкупниот политички и економски развој на Европа, ги зајакна пријателските односи меѓу Соединетите Американски Држави и земјите од Западна Европа кои ја искористија помошта, помогна во нивната реконструкција и направи голем придонес за нивниот забрзан економски развој и напредок. Од друга страна, несомнено е дека Маршаловиот план наметна нова геостратешка реалност, беше една од главните причини за зголемување на тензиите меѓу Западот и Истокот, но во исто време влијаеше и на порастот на националистичките тенденции во Советскиот Сојуз, Полска, Чехословачка, Унгарија и Југославија. Исто така, го зголеми политичкиот и воениот притисок на

¹³ Woods, T.E., 2004. *The Politically Incorrect Guide to American History*. Regency Publishing, стр. 189-191.

Советскиот Сојуз врз нивните сателити, го означил почетокот на Студената војна, вовеле тежок период за земјите од Централна и Источна Европа (наметнување на комунизмот како нивна единствена развојна опција) и веднаш ја потпали трката во вооружување што следеше.

ПОЧЕТОКОТ НА ТРАНСАТЛАНТСКИОТ ДИЈАЛОГ: ПОБЛИСКА ПОЛИТИЧКА, ВОЕНА И ЕКОНОМСКА СОРАБОТКА

Иако по завршувањето на Втората светска војна се очекуваше Европа целосно да се сврти кон иднина без создавање на нови воено-политички сојузи и создавање на независен, пазарно ориентиран и економски силен простор, сепак, таквото сценарио не се оствари. Врвот на конфликтот меѓу Истокот и Западот беше Берлинската криза, во време кога западноевропските земји сè уште размислуваа како да ја изградат својата безбедносна структура, а Русија веќе го запрел целиот копнен сообраќај меѓу Берлин и Западна Германија. Западните земји го третираа тој чекор како прв во серијата советски обиди да ги принудат САД да се повлечат, првин од Германија, а потоа од Европа. Одлучноста на западната опозиција отиде дотаму што не беше исклучена можноста за отворање нов воен конфликт. Берлинската криза беше врв на недоразбирањето меѓу Истокот и Западот, иако нејзината историска заднина произлегува од првите недоразбирања меѓу сојузничките сили што се појавија пред и во текот на 1945 година, односно за време на одржувањето на конференциите во Јалта и Потсдам, кога двете страни на различни начини ги толкуваат договорените принципи за повоениот третман на Германија.

Според Договорот од Потсдам, Германија се сметаше за единствена економска единица и беше договорено, како репарација за големата штета нанесена на руската економија за време на Втората светска војна и како компензација во пропорционален износ, Русија да добие индустриски производи кои тогаш беа произведени од германската индустрија од западната зона, а за возврат треба да се доставуваат храна и сировини од источната зона што е под руска контрола, во западните зони. Но, бидејќи Русија сакаше максимално да ја искористи базата со сировини на источните региони, без да ги испорача потребните производи во западните зони, Американците реципрочно престанаа да испорачуваат индустриски производи во источните зони, каде што може да се лоцира и првиот сериозен спор. Вториот спор поврзан со Потсдам настанал околу договорот на 4-те окупаторски сили да го уништат нацистичкиот систем и да го отворат патот за

демократизација на Германија. Според западните толкувања, денацификацијата и казнувањето треба да важат само за луѓето кои активно учествувале во нацистичкиот режим, додека пак Русија била на мислење дека казната треба да биде за целата буржоаска класа, бидејќи корените за појавата на нацизмот како идеологија беа препознаени и во буржоаскиот капитализам.

Подоцна во 1947 година се појави Маршаловиот план, базиран на Трумановата доктрина, а во 1948 година избувна дипломатскиот конфликт кога Русија, одговарајќи на притисокот, тврдеше дека цел Берлин треба да биде во нејзината зона. Според Лондонскиот договор од јуни 1948 година, САД, Велика Британија, Франција, Белгија, Холандија и Луксембург изјавуваат дека ќе формираат демократска западногерманска влада во западните зони, што според разбирањето на Советскиот Сојуз се толкува како тврдење за создавање држава која воено ќе биде антисоветски настроена. Лошите односи меѓу Соединетите Американски Држави и Советскиот Сојуз пред 1948 година ја произведоа Берлинската криза, кога покрај обновата на германската економија и создавањето финансиска стабилност во Германија, беше направена и неизбежна реформа на монетарниот систем, по што Советскиот Сојуз на 24 јуни 1948 година ја прекина комуникацијата со Западен Берлин и со западногерманските зони, а населението во Западен Берлин беше доведено на работ на пропаст. Во тој временски период, одредени високи американски воени офицери со мошне ригидни ставови и со своите уверувања и објаснувања за поткрепа на заштитата на Западен Берлин, отидоа дури и дотаму што не ја исклучија можноста да влезат во војна со Советскиот Сојуз. Со француското инсистирање (во тоа време Франција беше економски слаба) помошта во храна и неопходни суровини за граѓаните од Западен Берлин да се организира преку воздушен мост, со голем број француски, британски и американски авиони, се смири високата тензија. Силната определба на западните земји да покажат отпор кон рускиот комунизам беше основен мотив да се успее да се финализира акцијата, која беше спроведена во исклучително тешки зимски услови и со материјални загуби. По 9 мај 1949 година, Сталин сфатил дека не може насилно да ги протера западните сојузници од Западен Берлин, на одреден начин го признал поразот и постепено ја ослободил воспоставената блокада на Берлин.

Набргу по кризата, сите страни сфатија дека Германија нема да биде обединета, по што следеа слободни демократски избори во Западна Германија, на кои победи Демокристијанската партија, Аденауер стана канцелар, а Бон стана главен град. Демократска Народна Република Германија беше основана во Источна Германија под руско спонзорство, така што двете Германији беа поделени со

силни фортификациски бариери. Како резултат на Втората светска војна, голема конфузија се јави околу улогата што САД на крајот ќе ја одиграат во Европа. Дали Френклин Рузвелт ќе испадне вториот Вудроу Вилсон, претседател кој сакаше Соединетите Американски Држави да имаат активна улога во европската политика, а за што беше пресечен од Сенатот и американскиот народ?

Многу европски влади, а особено британската, беа загрижени за тоа дека можеби Вашингтон не би имал доволно активен интерес за нивните работи, зашто се чини дека постоеле сосема валидни докази кои го потврдувале таквиот страв. Англо-американската соработка во развојот на атомско оружје беше брзо завршена од администрацијата на Труман, односно веднаш по завршувањето на војната; Американскиот кредит за Британија во 1945-1946 година беше многу помалку великодушен отколку што се очекуваше од Лондон; Соединетите Американски Држави ги враќаа окупаторските сили од континентот. Само меѓународната криза во пролетта 1948 година ја натера администрацијата на Труман да се согласи на создавање на Атлантската безбедносна организација, наместо да се дава едноставна поддршка на европскиот систем.¹⁴

Во однос на европската интеграција, Вашингтон вршеше силен притисок да формира посилна наднационална единица колку што е можно поскоро, но наскоро мораше да се соочи со разочарување. Европејците одбија да ги интегрираат своите национални економии според Маршаловиот план до оној степен што го посакуваше администрацијата на Труман. Од политичка гледна точка, Британија беше цврсто против каква било наднационална рамка, додека Франција се воздржуваше од преземање на лидерска улога без британско учество. Подоцна, НАТО беше создадено како резултат на кризата која избувна околу темата за германско повторно вооружување.¹⁵

За првпат во мирнодопската историја, Соединетите Американски Држави заедно со Канада и 10 други земји од Западна Европа (Исланд, Данска, Норвешка, Португалија, Италија, Британија, Франција, Белгија, Холандија и Луксембург) на 4 април 1949 г. во Вашингтон, формираат воена антикомунистичка алијанса, која ја нарекуваат Северноатлантска договорна организација (НАТО). Како резултат на споменатиот договор, западноевропските земји и Канада беа повлечени под американско раководство, а Париз беше назначен за седиште на организацијата. Најважно тело на НАТО беше Постојаниот совет формиран во 1952 година, составен од претставници на сите земји членки, а кој презеде не

¹⁴ Andrews, D.M., 2005. *The Atlantic Alliance Under Stress*. Cambridge University Press. стр.11-12.

¹⁵ Ибид., стр.12

само воени функции, туку имаше нагласена намера да ја зголеми соработката меѓу земјите членки на економско и на културно поле. Иако е основана како организација за одбрана од комунистичка агресија, почетокот на дејствувањето на НАТО истовремено го означува и крајот на американската изолационистичка политика и претставува успешен чекор кон понатамошна плодна европска и трансатлантска соработка, бидејќи вистинските силни напори за збогатување на соработката меѓу западноевропските земји и Соединетите Американски Држави се случи веднаш по нејзиното формирање.

Тензиите меѓу САД и Советскиот Сојуз почнаа да се намалуваат по 1953 година, пред сè поради фактот што двете земји поседуваа атомско оружје и во исто време почнаа да бараат соодветни решенија за да се избегне можноста за влегување во несакана авантура на директен воен дуел. Втората причина се вистинските односи меѓу велесилите и нивните сателити, кои полека почнуваа да слабеат и во исто време да создаваат услови за повторно подобрување на односите меѓу велесилите. Во Европа, Далечниот и Блискиот Исток, интересите на западноевропските земји често беа во судир со оние на Соединетите Американски Држави, при што европските земји често одбиваа да инвестираат повеќе средства за воени трошоци. Европските земји одбија да учествуваат во воените интервенции на САД во Тајван, Виетнам, Тајланд и Лаос. Во исто време, Соединетите Американски Држави се обидоа да им помогнат на арапските земји да го неутрализираат вниманието на Русите, иако подоцна тие не беа вклучени ниту во француско-англиската интервенција во Египет.

По смртта на Сталин во 1953 година, се променија и односите на Советскиот Сојуз со земјите-членки на Варшавскиот пакт, на кои им беа дадени поголеми демократски права и беа одобрени одредени форми на транзиција во социјализам, стекнувајќи поголема независност во економската сфера (Полска и Чехословачка), додека пак некои бараа и добиваа поголема автономија и во политичката сфера (Унгарија). Состанокот на претседателите Никита Хрушчов (Советски Сојуз) и Двајт Ајзенхауер (Соединети Американски Држави) на Женевската конференција во 1955 година, настаните во Унгарија од ноември 1956 година, проследени со народните протести и влегувањето на руските војници во Будимпешта, што не беше осудено од Соединетите Американски Држави, како и улогата на Соединетите Американски Држави во Суецката криза со барањето до Соединетите Американски Држави да им помогнат на Британците и Французите во нападот врз Египет (фактот што Вашингтон ги принуди своите двајца партнери да ја запрат инвазијата врз Египет ќе игра голема споредна улога во идните

односи меѓу трите престолнини¹⁶⁾, бидејќи настаните во дадениот момент јасно покажаа дека дошло до приближување на односите меѓу САД и Советскиот Сојуз.

Црна дамка во односите меѓу САД и нивните европски сојузници во периодот кон крајот на педесеттите и почетокот на шеесеттите години на минатиот век се повремение недоразбирања меѓу САД и Франција. Тие беа предизвикани како резултат на перцепираната антиамериканска политика на претседателот Шарл де Гол, од кои се издвојуваат француското противење на британското членство во Европската економска заедница од 1963 година и француската одлука за напуштање на воената структура на НАТО во 1966 година.

Поблиската и мирната соработка меѓу Истокот и Западот, односно Соединетите Американски Држави и Советскиот Сојуз во периодот до 60-тите години на 20 век, сериозно придонесе за зајакнување на политичките и економските односи меѓу Соединетите Американски Држави и Западноевропските земји, без оглед на повремение недоразбирања што се појавуваа меѓу трансатлантските партнери во претходниот период.

ИНСТИТУЦИОНАЛНА И ДОГОВОРНА СОРАБОТКА

Потпишувањето на Завршниот акт на Конференцијата за безбедност и соработка во Европа, во Хелсинки 1975 година, според многумина, е официјален крај на Студената војна. Со споменатиот чин, големите сили заедно со триесет и еден европски народ се согласија да ги постават повоените граници и формално да ја прифатат поделбата на Источна и Западна Европа.

Хелсиншкиот завршен акт содржеше три посебни „кошова“ на договори. Првиот беше конечно решение за европските територијални граници, кои беа универзално утврдени како важен чекор напред и како крај на една ера. Ова природно доведе до вториот кош, поблиски трговски и културни врски меѓу Западот и Истокот, при што двете страни беа среќни. Третиот кош од Хелсинки беше оној кој предизвика најголеми проблеми, а се однесуваше на хуманитарните прашања и човековите права.¹⁷ Почетокот на новата администрација на претседателот на Соединетите Американски Држави, Џими Картер, истовремено го означува почетокот на проектот на доверба во новиот

¹⁶ Ибид., стр.12

¹⁷ Hughes, J.W., 2006. The Cold War. Constable & Robinson Ltd. стр.264

пристап кон либералниот идеализам. Без оглед на американскиот успех во Кемп Дејвид, со кој беше постигнато дефинитивно мировно решение меѓу Израел и Египет, тие допрва влегуваа во ера на сериозни проблеми со Советскиот Сојуз.

Процесот на кршење на политиката на детант беше забрзан со советската еднострана дестабилизација на воениот статус кво. Како дел од програмата за замена на старите нуклеарни ракети со многу помодерни, Советскиот Сојуз во 1978 година почна да ги распоредува своите нови ракети со цврсто гориво СС-20, кои беа исклучително технички напредни и способни да стигнат до кој било дел од Европа или на Блискиот Исток. Дури и повеќе од тоа, тие беа мобилни, со можност да се транспортираат со големи камиони и можеа да бидат скриени на начин што претходно не бешевозможен со ракетите СС-4 и СС-3. Новиот театар со мобилни нуклеарни ракети сериозно ја промени воената рамнотежа на теренот во Европа и го вклучи алармот во европските метрополи, како и во седиштето на НАТО.¹⁸ Одговорот на Вашингтон на стравовите на Европа од ракетите СС-20 беше изразен преку решението за зголемено инвестирање во сопствената одбрана и дополнителни инвестиции во некои конвенционални оружја. Тоа беше алармантна, но скапа опција.¹⁹

Периодот од 1981 до 1985 година, кога Роналд Реган беше претседател на САД, политичките и воените аналитичари го нарекуваат период на Втората студена војна. Тогаш тензиите, реалните закани и конфронтациите меѓу двете воени велесили растат до исклучително висок степен. Во истиот временски период, во Советскиот Сојуз се менуваат тројца претседатели, а во исто време нивната загриженост се зголемува поради зголемувањето на техничката супериорност на НАТО во сегментот на одбрана на воздушниот и водниот простор и во системите за набљудување. Во услови на зголемена американска моќ, како и сериозна политичка, економска и технолошка криза во рамките на Советскиот Сојуз, во ноември 1985 година се одржа Руско-американскиот самит на највисоко ниво во Женева, при што претседателите Роналд Реган и Михаил Горбачов ги дадоа првите сигнали за крајот на Студената војна. Истовремено, Соединетите Американски Држави инвестираат во развојот на програми за модерно и вселенско оружје, спроведуваат силна економска и информативна пропаганда против Советскиот Сојуз и ја намалуваат цената на нафтата, која е еден од главните извори на приход на Советскиот Сојуз. САД помагаат во снабдувањето со оружје на авганистанските муџахедини и го напаѓаат моралниот легитимитет

¹⁸ Ибид., стр.269

¹⁹ Ибид., стр.270

на Комунистичката партија на Советскиот Сојуз, тие им помагаат на независните движења за слобода во многу делови од светот. Со ваквите кумулативни мерки на постојан политички, економски и воен притисок, тие во основа го поткопуваат опстанокот на комунистичкиот советски систем и на целиот Источен блок.

Наведените процеси имаат далекусежна историска димензија и имаат силен одраз на развојот на понатамошната институционална и договорна соработка меѓу Соединетите Американски Држави и земјите членки на ЕУ.

Дипломатските односи меѓу ЕУ и САД беа воспоставени во 1950 година, а САД беше првата земја надвор од ЕУ што официјално ја призна Заедницата за јаглен и челик и во 1953 година испрати свој официјален претставник во Брисел. Договорот што Соединетите Американски Држави го потпишаа со Европската заедница за атомска енергија (ЕУРАТОМ) во 1959 година е првиот формален чин на соработка помеѓу двата ентитета. Трансатлантската декларација од 1990 година ги формализира односите меѓу САД и ЕУ, додека пет години подоцна Новата трансатлантска агенда создава модифицирана рамка за односите, вклучително и план за заедничко делување во четирите области: промовирање мир, стабилност, демократија и развој; одговор на глобалните предизвици; учество во либерализацијата, проширувањето и подобрувањето на комуникацијата; и гарантирана долгорочна партнерска посветеност.²⁰

Главни цели во зајакнувањето на партнерството и соработката според Трансатлантската декларација се поддршка на демократијата, владеењето на правото и човековите права, заштитата на мирот и меѓународната безбедност, зајакнување на улогата на ОН, поддршка на развојот на светската економија и одржливиот економски развој, промовирање на пазарни принципи, помош на неразвиените земји и земјите од Централна и Источна Европа во реализацијата на нивните политички и економски реформи и поддршка на нивното учество во мултилатералните институции, меѓународната трговија и финансии.²¹ Со цел да се постигнат заеднички цели, ЕЗ и нејзините земји членки и Соединетите Американски Држави се договорија заедно да се информираат и консултираат за важни политички и економски прашања од заеднички интерес. И двете страни се согласија дека за да се одржува редовен дијалог, консултации ќе се одржуваат двапати годишно на највисоко ниво и на ниво на министри за надворешни работи.

²⁰ European Union. EU-United States of America Relations <<http://eurunion.org/eu/EU-US-Relations/Agendas-Dialogues-Summits.html>>

²¹ http://eeas.europa.eu/us/docs/trans_declaration_90_en.pdf

Помеѓу Соединетите Американски Држави и ЕУ, исто така, постои и Трансатлантскиот деловен дијалог кој, покрај Европската комисија и Министерството за трговија на САД, вклучува повеќе од триесет лидери на американски и европски корпорации кои заеднички се обидуваат да ги елиминираат пречките во меѓународниот бизнис, да воспостават ефективни регулативи и да поттикнат инвестиции, трговија и отворање нови работни места. Во рамките на Трансатлантскиот дијалог на потрошувачите, заедно се присутни повеќе од шеесет организации на потрошувачи од Соединетите Американски Држави и од земјите членки на ЕУ, кои даваат заеднички препораки и се фокусираат на прашања кои вклучуваат финансиски услуги, безбедност на храна, интелектуална сопственост, климатски промени, развој на нанотехнологијата итн.

Со Трансатлантскиот економски совет претседаваат комесарот за трговија на ЕУ и заменик-советникот за национална безбедност на САД одговорен за економски прашања. Како форум на високо ниво, тој е одговорен за посложени прашања поврзани со инвестиции, финансиски пазари, меѓусебно признавање на сметководствените стандарди, трговско осигурување, како и решавање на повеќе регулаторни прашања. ТЕС е советуван од претставници на Трансатлантскиот деловен дијалог, Трансатлантскиот законодавен дијалог и Трансатлантскиот дијалог на потрошувачите.

Трансатлантскиот законодавен дијалог се одвива меѓу Европскиот парламент и Конгресот на САД и ја промовира соработката меѓу законодавците во различни прашања од надворешната политика, економијата, енергетиката, животната средина итн. Придонесува за подобрување, усогласување и соодветен пристап во изготвувањето на законодавството и регулативите, со што се избегнува можноста за недоразбирања, спорови и конфликти кои подоцна ќе се појават во врска со различни прашања од заеднички интерес.²² Од 2004 година започна Дијалогот за безбедност во транспортот и границите, во чии рамки на американската страна се вклучени Министерството за внатрешна безбедност и Министерството за правда, а на страната на ЕУ неколку комесари и министерства на земјите членки на ЕУ.

Соработката на полето на надворешната политика, управувањето со кризи, спречувањето конфликти и градењето капацитети практично се одвива во рамките на заедничката глобална одговорност и партнерство за стабилизирање на Балканот и Косово, но и за решавање на голем број надворешнополитички прашања, вклучително мировниот процес на Блискиот Исток, Авганистан,

22 Delegation of the European Union, 2010. EU Focus. стр.3

Ирак, Иран, Јужна Кореја, Пакистан, Арапската пролет, прекин на трката во вооружување, регионални конфликти итн.

Исклучително високо на заедничката агенда на Соединетите Американски Држави и ЕУ е развојот на соработката во делот на правдата и внатрешните работи. Во споменатиот сегмент може да се заклучи дека се одржуваат редовни состаноци на високо ниво меѓу САД и ЕУ, на кои се разговара за прашања поврзани со заштитата на границите, безвизните трансатлантски патувања, размена на информации при спроведување на законот, а со цел соодветно и навремено да се одговори на терористичките закани.

За ефикасно спроведување на споменатата соработка меѓу Соединетите Американски Држави и ЕУ, потпишани се повеќе конкретни договори. Меѓу нив, најпрвин го издвојуваме Договорот за екстрадиција и заемна правна помош во кривичната материја, со кој Советот на ЕУ, со посебна одлука²³ од 2003 година, го овластува потпишувањето на споменатиот договор, со главна цел подобрување на соработката и овозможување заедничка и поефикасна борба против транснационалниот криминал и тероризам. Договорот за пренос на извештаи со имиња на патници во воздушниот сообраќај (потпишан на 19 октомври 2006 година)²⁴, Договорот за заштита и борба против криминалот и тероризмот, како и некои други договорни аранжмани кои се во процес на преговори и пред потпишување. Договорот за соработка во науката и технологијата конкретно ја поттикнува трансатлантската научна соработка, заедничките истражувачки активности во областа на медицината, биотехнологијата, животната средина, нуклеарната и обновливата енергија итн.

Договорот за образование меѓу ЕУ и САД опфаќа две програми (Програмата ЕУ-САД Атлантис за високо образование и стручна обука и Програмата Шуман-Фулбрајт), кои се заеднички воспоставени и управувани од Европската комисија и Министерството за образование на САД. Форумот за образовна политика, пак, влијае на зајакнувањето на образовната соработка меѓу Соединетите Американски Држави и ЕУ и дава можности за размена на идеи за предизвиците и трендовите во сферата на реформите во високото образование.

²³ Council Decision 2003/516/EC, Official Journal of EU, L 181, 19/07/2003 P.0025 - 0026

²⁴ Council Decision 2007/551/CSFP/JHA, Official Journal of the EU, L 204/16, 4.8.2007.

За време на Самитот на ЕУ и Соединетите Американски Држави, одржан во ноември 2009 година во Вашингтон, беше формирана нова група, односно Советот за енергетика на САД и ЕУ, конкретно фокусиран на прашања кои вклучуваат енергетска безбедност, нови технологии, енергетска политика и истражување. На истиот самит, по повеќе од една деценија, беше повторно започнат Развојниот дијалог меѓу САД и ЕУ, дизајниран за да го реши прашањето на сиромаштијата на глобално ниво со неговите приоритети, вклучувајќи ги тука Милениумските развојни цели, безбедноста на храната и климатските промени.²⁵ Европската агенда 2010 се чини дека е силна порака за единство и стабилност. Трансатлантската агенда од 2010 година треба да биде логичен одговор. На односите ЕУ-САД им е потребна долгорочна концептуална поддршка, исто како што им треба секојдневно управување со индивидуалните конфликти.²⁶

Колку е важна соработката меѓу двата трансатлантски партнера во контекст на политичкиот и економскиот развој на целиот свет, покажува фактот што тие, со 12 отсто од светското население, се одговорни за повеќе од половина од глобалната економија, во 2008 година тие сочинуваа 40 отсто од светската трговија и заеднички обезбедуваат околу 80 отсто од развојната помош во целиот свет.

Односот меѓу Соединетите Американски Држави и Европската Унија од 2010 до 2023 го карактеризираат низа клучни случувања кои ја одразуваат длабочината и сложеноста на нивната интеракција. Овој период, обележан со значајни политички, економски и социјални промени, понуди и соработка и предизвици во трансатлантските односи.

Политичкото раководство и дипломатските односи во овој период одиграа клучна улога во обликувањето на природата на односите. Мандатот на администрацијата на Обама беше обележан со колаборативен пристап кон Европа, фокусирајќи се на зајакнување на сојузите и на остварување заеднички дипломатски цели. Сепак, администрацијата на Трамп донесе забележителна промена, често карактеризирана со поеднострана надворешна политика на САД и повремени тензии со европските сојузници за прашања, како на пример, придонесите на НАТО и трговските политики. Администрацијата на Бајден, од 2021 година, сигнализираше враќање на потрадиционалната надворешна политика на САД, нагласувајќи ја обновата на сојузите и мултилатералната соработка.

²⁵ Delegation of the European Union, 2010. EU Focus. стр.2

²⁶ Burghardt, G., 2000. European Integration – The need for a Much More Ambitious Transatlantic Agenda. European Affairs, Том 1, Број 3, стр.38

Економските и трговските односи беа исто така во фокусот, при што со започнувањето на преговорите за Трансатлантско трговско и инвестициско партнерство (ТТИП) во 2013 година беше направен значаен обид да се создаде една од најголемите зони за слободна трговија во светот. И покрај тоа, преговорите се соочија со бројни предизвици и на крајот беа ставени во мирување. Во овој период се појавија трговски спорови, вклучително и царините наметнати од администрацијата на Трамп за европскиот челик и алуминиум и одмаздничките тарифи на ЕУ. Администрацијата на Бајден се обиде да ублажи некои од овие тензии и повторно да се вклучи во кооперативни економски дијалози.

Во доменот на безбедноста и одбраната, НАТО остана камен-темелник на соработката меѓу САД и ЕУ. САД постојано ги повикуваа европските членки на НАТО да ги зголемат трошоците за одбрана, став што стана особено изразен за време на администрацијата на Трамп. Руската анексија на Крим во 2014 година и подоцна актуелните настани во Источна Европа доведоа до обновен поттик за колективната одбрана и безбедност, со што се нагласи стратешката важност на трансатлантскиот сојуз.

Климатските промени и политиката за животна средина се области за кои позициите на САД и ЕУ варираат. Повлекувањето на САД од Парискиот договор за време на претседателот Трамп означи значително застранување, но повторното приклучување на договорот под претседателот Бајден повторно ги усогласи САД со посветеноста на ЕУ за справување со климатските промени и промовирање иницијативи за одржливост.

Дигиталната економија и приватноста на податоците се појавија како значајни прашања во односите меѓу САД и ЕУ. Поништувањето на договорот Безбедно пристаниште во 2015 година, а подоцна и рамката за Заштита на приватноста во 2020 година, предизвика загриженост за преносот на податоци и заштитата на приватноста. Во тек се напорите за воспоставување нови рамки за безбеден и легален пренос на лични податоци преку Атлантикот.

Понатаму, пандемијата на ковид-19 која започна кон крајот на 2019 година на свој начин ја стави на тест соработката помеѓу САД и ЕУ во јавното здравство и управувањето со кризи. Првичниот одговор на САД под администрацијата на Трамп беше внатрешно во длабока контрадикција со ставот на ЕУ кој се фокусираше на координиран одговор во европски рамки. Администрацијата на Бајден означи промена и пресврт кон поголема соработка со меѓународните

партнери, вклучително и со ЕУ, во справувањето со пандемијата и нејзините последици.

Односите со Кина и Русија, исто така, претставуваа сложени предизвици за односите меѓу САД и ЕУ, балансирајќи ги економските интереси со загриженоста за човековите права, трговските практики и геополитичките агресији. Пристапот кон Кина е особено повеќеслоен, при што и САД и ЕУ се обидуваат да ја ангажираат Кина за прашања како климатските промени, а истовремено да се осврнат на загриженоста за безбедноста, технологијата и човековите права.

Општо земено, периодот од 2010 до 2023 година во односите меѓу САД и ЕУ беше обележан со значителни развојни настани во различни области. Иако моментите на напнатост и застранување, особено за време на администрацијата на Трамп, беа сосем јасни, генералниот пат беше оној на соработка и заедничка посветеност за справување со глобалните предизвици. И покрај тоа што беше тестиран, односот се покажа отпорен, приспособувајќи се на променливите политички пејзажи и на еволуирачката глобална политичка, економска и социјална динамика.

ЗАКЛУЧОК: ПОГЛЕД КОН ИДНИНАТА ВО ЕДЕН СЛОЖЕН ГЕОПОЛИТИЧКИ ПЕЈЗАЖ

Преку анализа на трансатлантските односи меѓу Соединетите Американски Држави и Европа, очигледно е дека ова партнерство, кое е интегрален дел од структурата на глобалната дипломатија и економската стабилност, минува низ период на значајна трансформација. Историски гледано, овој однос е вкотвен во заедничките демократски вредности, меѓусебните безбедносни интереси и предаденоста на либералниот меѓународен поредок. Како и да е, неодамнешните случувања доведоа до израз низа предизвици и можности кои го преобликуваат овој сојуз. На геополитичко ниво, односот се става на тест со повторната појава на традиционалните безбедносни закани и појавата на нови глобални сили. Одговорот на САД и Европа на руската агресија, особено во контекст на украинската криза, ја истакна континуираната релевантност и неопходност од НАТО. Оваа ситуација не само што ја потврди посветеноста на алијансата на колективната одбрана, туку и поттикна зголемен фокус на воените трошоци и заедничките вежби за обука. Дополнително, подемот на Кина како глобална сила претставува комплексен предизвик, кој бара нијансирана и координирана трансатлантска стратегија за решавање на економските, технолошките и безбедносните димензии. Економски

гледано, трансатлантските односи се основата на глобалната економија, при што трговските и инвестициските текови меѓу САД и Европа се клучни за глобалната економска стабилност. Вложените напори во преговарање за нови трговски договори како што е Трансатлантското трговско и инвестициско партнерство (ТТИП) ја илустрираат тековната посветеност на зајакнување на економските врски. Овие преговори имаат за цел не само да ги намалат трговските бариери, туку и да ги усогласат регулативите и стандардите, со што ќе се олеснат транснационалните бизнис-операции. Сепак, ова економско партнерство се соочи со пречки, вклучително и спорови околу дигиталното оданочување, земјоделските политики и заштитата на интелектуалната сопственост. И покрај овие предизвици, заемните придобивки од робусните трговски односи продолжуваат да ги поттикнуваат напорите кон подлабока економска интеграција.

Заедничкиот одговор на климатските промени и стремежот кон одржливи енергетски политики станаа сè позначајни во трансатлантскиот дијалог. Повторното приклучување на САД кон Парискиот договор значи значаен чекор кон обновената соработка во справувањето со глобалното затоплување. Заедничките иницијативи во обновливите извори на енергија, системите за тргување со јаглерод и целите за одржлив развој ја нагласуваат колективната решителност за справување со еколошките предизвици. Енергетските кризи, влошени од геополитичките тензии и пандемијата на ковид-19, ја истакнаа итноста од намалување на зависноста од фосилни горива и преминување кон позелени извори на енергија.

Во доменот на технологијата и кибернетската безбедност, трансатлантските партнери се движат низ пејзаж каде што технолошкиот напредок е брз и продорен. Прашањата како што се приватноста на податоците, регулацијата на големите технолошки компании и етичката употреба на вештачката интелигенција се главни теми за дискусија. Општата регулатива за заштита на податоците во Европа (EU GDPR) постави преседан за заштита на податоците, со влијание врз глобалните норми и стандарди. Соработката на САД и Европа во овие области е клучна за да се осигура дека технолошкиот развој е во согласност со демократските принципи и почитувањето на човековите права.

Глобалната здравствена арена, особено нагласена од пандемијата со ковид-19, стана клучна област на трансатлантската соработка. Пандемијата ја нагласи важноста на меѓународната соработка во здравството, од развој и дистрибуција на вакцини до споделување на стратегии за јавно здравје. Оваа соработка служи

како модел за справување со идните глобални здравствени вонредни состојби, нагласувајќи ја потребата за подготвеност и координиран пристап.

И покрај овие бројни области на соработка, трансатлантските односи се соочуваат и со голем број предизвици. Различните и дивергентни пристапи кон прашања од надворешната политика, како што се иранскиот нуклеарен договор и мировниот процес на Блискиот Исток, доведоа до дипломатски тензии. Внатрешната политичка динамика, како што е подемот на националистичките и популистичките движења, дополнително го усложнија ова партнерство. Понатаму, јавното мислење на двете страни од Атлантикот понекогаш значително се разликува во однос на клучните прашања, што одразува разновиден, а понекогаш и фрагментиран политички пејзаж. Она што сега можеме да го заклучиме е дека трансатлантските односи меѓу Соединетите Американски Држави и Европа се во клучна точка и клучна аксиома на развојот. Како што ова партнерство навигира со комплексностите на 21. век, мора да ги балансира националните интереси со заедничките вредности и цели. Способноста да се приспособат на променливите геополитички, економски и технолошки предели ќе биде од клучно значење за одржување на релевантноста и ефективноста на овој сојуз. Во таа смисла, континуираниот дијалог, меѓусебното разбирање и подготвеноста за соработка со новите предизвици ќе бидат од суштинско значење за одржување на трансатлантските односи како камен-темелник на глобалната стабилност и просперитет.

ЦИТИРАНИ ДЕЛА

1. Burghardt, G., 2000. European Integration – The need for a Much More Ambitious Transatlantic Agenda. European Affairs, Том 1, Број 3.
2. Dobson, A.P., Marsh, S., 2001. US Foreign Policy since 1945. Routledge. London.
3. Hughes, J.W., 2006. The Cold War. Constable & Robinson Ltd. London.
4. Hardt, M., Negri, A., 2004. Multitude, War Democracy in the Age of Empire. The Penguin Press. New York.
5. Reid, T.R., 2004. The United States of Europe, The New Superpower and the End of American Supremacy. The Penguin Press. New York.
6. Schain, M.A., 2001. The Marshall Plan: fifty years after. Palgrave.
7. Shuck, P.H. and Wilson, J.Q. eds., 2008 Editors. Understanding America. Public Affairs. New York.
8. Sadowski, Y., 2006. The Myth of Global Chaos. In: Contemporary Dabates in International Relations, Thomson Wadsworth. стр.625

9. Woods, T.E., 2004. *The Politically Incorrect Guide to American History*. Regnry Publishing.
10. Zürcher, E.J., 1993, *Turkey - A Modern History*. I. B. Tauris & Co Ltd. London- New York.
11. 1947. Marshall Sees Europe in Need of Vast New U.S. Aid; Urges Self-Help in Reconstruction. Washington Post, June 6.

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Улрих Халтерн

Улрих Халтерн, роден 1967 г. во Бохум, титулар на Катедрата за јавно право, европско право и правна филозофија на Универзитетот „Лудвиг-Максимилијан“ во Минхен.

Полемика
УДК: 342.511-053.9(73)

Улрих Халтерн

NO COUNTRY FOR OLD MEN?

**КАНДИДАТИТЕ ЗА ПРЕТСЕДАТЕЛ
НА АМЕРИКА, ВО ГОДИНИ,
КАКО КРИЗА НА КОРПУСОТ НА
НАРОДНИОТ СУВЕРЕН**

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

67

Најстарата демократија на светот моментално е и најстара во поглед на нејзините највисоки носители на одлуки. Некогашниот најмлад сенатор на САД, Џо Бајден, денес со своите осумдесет години е најстариот претседател на САД кој некогаш владеел; во случај повторно да биде избран, тој би ја напуштил Белата куќа на возраст од 86 години. Водечкиот републикански кандидат Доналд Трамп е само три години помлад. Бил Клинтон (претседател пред три децении), Џорџ В. Буш (претседател пред две децении) и Барак Обама (претседател пред една деценија), сите тие се помлади од Бајден и Трамп.

Мич Меконел, лидерот на мнозинството во Сенатот, кој најдолго ја извршува оваа функција во американската историја, има 81 година, исто како Берни Сандерс, надежта на многу левичарски демократи на двата последни демократски прелиминарни избори. Сегашниот Сенат е вториот најстар, Претставничкиот дом е третиот најстар во американската историја. На некои им се гледа возраста. Пред неколку недели, Мич Меконел се вкочани болни дваесет секунди пред микрофонот, за време на прес-конференција. Дајан Фајнштајн, деведесетгодишната сенаторка од Калифорнија има когнитивни проблеми и заборава и дека штотуку си го кажала своето мислење. Педесет и едногодишната Ники Хали, поранешна амбасадорка на САД именувана од Трамп и денес негова конкурентка, како кандидатка за претседател (без шанси), бара (исто така без шанси) тест што ќе ја провери менталната состојба на политичарите над 75 години.

ОТУГУВАЊЕ ОД ПОМЛАДИТЕ

Прашањето дали некоја функција како претседател на Америка може сè уште оптимално или барем доверливо да се извршува од некој над осумдесет години, е несомнено важно, бидејќи во некоја мера е загрижувачки што Американците за претседателството дискутираат на ист начин како за прашањето дали нивните родители би требало сè уште да возат автомобил. Сепак, поинтересно е како оваа форма на геронтократија се одразува врз односот на гласачите и гласаните и, уште поопшто, врз системот на демократската претставеност. Не претставува смела мисла дека на еден политички систем, чиј претседател е повеќе од двојно постар од просекот на населението (имено 38 години), му недостига доволен контакт, особено со ова население.

Оваа мисла може да се развие во социолошки модел на генерациски конфликт, во кој добро вмрежената бумер генерација им се наметнува на милениумците

и на генерацијата З (според политикологот Кевин Мунгер, во неговата книга „Генерацискиот јаз“ / „The Generation Gap“). Сепак, останува потребата да се објасни зошто други демократии не се геронтократски. Во Европа, ситуацијата е токму обратна: додека населението станува сè постаро, политичките носители на одлуки се сè помлади. На пример: Володомир Зеленски има 45 години; Риши Сунак на Велика Британија има 43 г.; италијанската премиерка Џорџа Мелони има 46 г.; Педро Санчес од Шпанија има 51 г.; финскиот Петери Орпо има 53 г. и е наследник на Сана Марин, која тукушто беше наполнила 34 години кога беше изгласана во 2019 година; данската премиерка Мете Фредериксен има 45 г.; холандскиот премиер Марк Руте има 56, а мандатот го започна со 43 години; Матеус Моравици од Полска има 55 години; Емануел Макрон на Франција, избран на 39 години, сега со своите 45 години е постар државник на Европа. Ангела Меркел имаше 51 година кога за првпат беше избрана за сојузна канцеларка, па дури и Олаф Шолц кој сега има 65 години е младич, споредено со Бајден и Трамп.

Возраста на американскиот политички персонал води до отуѓување на помладите од политиката. „Економист“ докажа дека степенот до кој постарите гласачи ги истиснуваат помладите е значително поголем во САД отколку во другите држави од Организацијата за економска соработка и развој; други студии докажуваат дека просечната возраст на учесниците во локалните избори во САД со 57 години е речиси една генерација над просечниот гласач. Повозрасните не водат задолжително исклучиво политика во сопствен интерес; ова да се прифати, би бил идентитетско-политички курцшлус. Исто така, очигледно е дека постои политички проблем на учество, кој непосредно се пренесува во проблем на учество и преминува во проблем на легитимација.

Овој проблем на легитимација не се исцрпува во социолошки мерлив дефицит, туку го погодува во срж специфичното американско поимање на претставувањето, легитимацијата и идентитетот. За да се разбере ова, мора да се почне малку од минатото. Политичкиот идентитет го означува начинот на кој индивидуите се ситуираат во политичкото и ги спојува индивидуалниот и колективниот идентитет. Неговата референцијална точка е политичкиот колектив, кој го именуваме држава или понекогаш нација.

Во САД, оваа референцијална точка се замислува многу повеќе како организам отколку во Европа, каде што органското на државата отстапило во корист на различните дискурси и комуникации и политичкиот идентитет посилно се пронаоѓа повторно во зборот. Во американската претстава за телесност – за

претопување на корпусот на државата и на граѓаните што со својата поврзувачка природа потсетува на насловната страница на „Левијатан“ од Томас Хобс – државата добива сопствен живот и сопствена вредност како органска појава на народот. Кога како Европеец ќе се стапне на американска почва, човек воопшто не може да се отргне од манифестациите на претставата за оваа сопствена вредност што нам ни се чинат туѓи, од знамето, па сè до граѓанско-религиозните ритуали како „Pledge of Allegiance“, заклетвата на верност кон нацијата и знамето на Соединетите држави. „Повисокото“ што е отелотворено во „body politic“ (политичкиот корпус) на државата ги оправдува апсолутните барања што државата може да му ги постави на корпусот на граѓанинот што го конституира и поединецот се става во служба: „Нема ништо потипично за американскиот карактер од тоа да даде сè за поголемо нешто“, изјави Барак Обама во својот прв инаугуративен говор. Тука лежи една амбивалентност на американскиот идентитет, која од една страна ги нагласува големата индивидуалност и слобода што треба да се развијат под владеењето на законите, а од друга страна, пак, ја обвиткува оваа индивидуалност со голема нарација за колективноста.

Противтежата на големата индивидуална слобода е учеството во ветувањата на државниот корпус кој на граѓанинот му става на располагање минато што го надминува минатото на индивидуалниот корпус, а кој сепак преминува во лично минато и ветува иднина што го надминува индивидуалниот животен крај. Колективните сеќавања и надежи ветуваат можност во суровото море од контингенција и непрегледност, човек да може прецизно да се лоцира во време и место и притоа да биде дел од еден голем проект за прогрес што ги надминува генерациите.

ГОЛЕМАТА ЕКСПЛОЗИЈА НА АМЕРИКАНСКАТА НАЦИЈА

Ваквата претстава не е интуитивно разбрана, туку има потреба од мит со силен ефект. Во САД тоа е митот за револуцијата, во кој се открива суверенот на народот, „We the People“, и кој ја доведе државата во нејзината егзистенција. Оваа голема експлозија што ослободува политичка моќ и слободољубиво самовладеење (поинаку отколку за време на револуциите во Европа, во чии походи нивната постоечка монархистичка моќ политички беше одвоена) и затоа легитимацијата и легитимитетот кружат исклучиво околу овој момент на настанување. Од револуционерите ќе станат херојски основачи на кои секогаш одново се надоврзуваат следните постхеројски генерации: „Ох! Нека младината на оваа земја,

перспективните горди синови на Колумбо, исполнети со секоја доблест, станат еднаква на Бога раса на Вашингтон“, напиша американскиот политичар Томас Дун Инглиш. Со тоа што ќе се копираат основачите, поредокот што им го довериле на синовите ќе биде сочувван како задача што ќе го стабилизира семејството во кое политичкото и приватното се спојуваат меѓусебно.

ПОЧИТ КОН УСТАВОТ

Кога на 4 јули 1826 година, на 50-годишнината од револуцијата починаа и Џон Адамс и Томас Џеферсон, тогаш живата телесност дојде до својот крај. На нејзиното место дојде уставот, во кој е сочувано револуционерното обелоденување и кое го финализира тројниот чекор „revelation – revolution – constitution“ (откровение – револуција – устав). Сочувувањето на смислата и на значењето на колективноста може да се гарантира само со сочувување на смислата и значењето на уставот, рефлексивност, која од своја страна поседуваше граѓанско-религиозни црти. Абрахам Линколн во 1838 г. во својот говор пред „Young Men’s Lyceum“, дебатен клуб во Спрингфилд, рече: „Дозволете му на секој Американец да ги заложат својот живот, својата сопственост и својата света чест за да ги поддржи уставот и законите; дозволете му на секој човек да се потсети на тоа дека оној што го повредува правото на крвта на своите татковци. Дозволете да станат политичка религија на нацијата; дозволете сите луѓе без прекин да принесуваат жртва на својот олтар“. Вистинската претставеност на суверенот сега е отелотворена во уставот. Пристапот кон колективната смисла произлегува од почитта кон уставот, кој доаѓа на местото на оние кои настапиле со своите тела за револуционерната идеја. Линколн имаше формулација дека револуционерните тела „претставуваат жива приказна што можела да се најде во секое семејство; но, овие приказни се минати“.

Американската историја што се чита од револуционерните корпуси го одгатнува Линколн, а со него и американската нација, сега од уставот. Неговиот текст учествува во автентичноста на револуционерните текстови за корпусот. Од оваа имагинативна основна констелација произлегуваат и нормативниот вишок на американскиот устав, како и односот кон него. Тој не се претставува само како религиозно светилиште во National Constitution Center во Филаделфија (кога во 2015 година го придружува тогашниот сојузен претседател Јоахим Гаук на неговото патување во САД и кога стоевме во затемнета просторија пред силно осветлениот устав, ми шепна: „Зарем не би било одлично кога и ние би го направиле истото со уставот?“). Уставот е и повод за пракса на толкување што нам ни се чини чудна, се вика оригиналност и сака да ја сочува семантиката на зборот

во моментот на создавањето на уставот, наместо како што е вообичаено кај нас, да продолжи да ја доразвива теолошки (и сигурно не би било одлично кога истото би го направиле и ние со уставот). Политичкиот и правниот елементарен став е лојалност кон потеклото и неговиот текст, а не одговорност кон светот и неговите потреби.

Оттука, американските претседатели не се само водечки фигури што формулираат и изработуваат политички програми; тие секогаш претставуваат и вектори во американската имагинација за минатото, во кои нацијата се препознава. Нацијата сака да биде водена, но таа исто така сака и да се рефлектира. Рефлексијата е двојна, и телесна и идејна.

ПРЕТСЕДАТЕЛОТ КАКО ТРАНССУПСТАНЦИЈА НА НАРОДНИОТ СУВЕРЕН

Телесната рефлексija најпрво е поеднакво и разбирлива и загадочна. Таа е разбирлива, бидејќи јавноста е бесконечно фасцинирана од погледите врз телата на претседателите и затоа што самите претседатели се инсценираат како телесно идентификувачка трансупстанција на народниот суверен. Барак Обама, на пример, кој како црн претседател не беше одраз на мнозинството Американци, тоа го сврти во насока дека американската историја „во мојот генетски код ја вградила идејата дека оваа нација е повеќе од збирот на нејзините делови, дека од многу стануваме вистински едно“. Уште позагадочно се чини дека во 2024 година, најверојатно двајца мажи што имаат околу осумдесет години ќе се борат за претседателското место. Ова малку има врска со искуството што би можело да се разбере како политичка мудрост; изборните одлуки пред Трамп да биде сменет од должност одат во спротивната насока, имено сè помалку почит на политичкото искуство од Клинтон кон Буш, од Буш кон Обама и од Обама кон Трамп.

Одразот се одвива преку самолоцирањето во националната нарација за потеклото; оваа колективна имагинација е аргументативниот коридор, во чии рамки претседателите мора да се позиционираат идејно-историски. И овде можеме да учиме од Обама. Тој тесно се надоврза на Линколн и ја презеде неговата граѓанско-религиозна, морално оптоварена верзија на претопување на индивидуалниот и колективниот корпус, кој целосно се разви во говорот на Линколн во Гетисбург, во кој патриотската и љубовна семантика го наоѓа своето помошно средство, во кое кулминира тематиката за жртви, а подготвеноста за саможртвување не бледнее. Сосема на крајот на неговата книга „The Audacity of

Норе“ („Смелоста на надежта“) Обама опишува како за време на своите вечерни цогирања во Вашингтон трча кон Меморијалот на Линколн и Меморијалниот рефлектирачки базен на Линколн. Централно место во описот на Обама заемаат Линколн и Мартин Лутер Кинг. Обама и фигуративно и вистински ита кон нив двајцата, како тие навистина да се присутни (а не само нивните споменици и сеќавања) или како Обама да би можел самиот да го трансцендира времето. Обама го чита говорот на Линколн во Гетисбург и вториот инаугуративен говор; во главата го слуша славниот говор на Кинг „I have a dream“ („Имам сон“) и ги гледа 250.000 слушатели кај рефлектирачкиот базен. Линколн, Кинг, Обама и нацијата се спојуваат во целина што на чудесен и прекрасен начин ги укинува правилата на време и простор и со себе ги понесува сите Американци.

Тоа што ги сочинува Линколн и Кинг, пишува Обама, е фактот дека „во службата да довршат едно сè уште недовршено соединување, конечно го дадоа својот живот“. Како читатели ги гледаме атентатите и ги слушаеме истрелите; знаеме од Обама дека тие умреле затоа што му служеле на уставот и нивната задача да го довршат соединувањето. Нивната крв е крвта што му дава автентичност на уставот, нивната смрт ни дава да живееме. Целиот универзум на трансплантација наоѓа примена. Обама остава книгата да заврши во клучна завршница што нè води до зачудувачко молчење, бидејќи сега конечно се затвора кругот: „Овој процес е она од што би сакал да бидам дел.“ Жртвите на основачите се реплицираат во Линколн, а потоа и во Кинг, Обама ни вели дека тој исто така е подготвен.

ПРОСТОР ЗА БЕГСТВА

И покрај нивните спротивности, Трамп и Бајден се позиционираат во имагинативниот коридор на американската нарација за потеклото. Трамп го персонифицира јадрото на едно од најомилените и најинтимно почитувани начела на американскиот сон: „that the loot we’ve scooped up will belong to us forever and that history allows clean getaways“ („дека пленот што го стекнавме, засекогаш ќе ни припаѓа нам и дека историјата ќе дозволи почисти бегства“). Тоа е другата, потемната страна на американскиот сон: индивидуалистичен, притоа егоистичен, готов да примени сила, алчен и неодговорен. Во основа, оваа приказна ја има во секој криминалистички филм, како што видовме најдоцна од филмот на Кормак Мекерти „No Country For Old Men“ („Нема земја за стари луѓе“), кој се задоволува со следниве декори: премногу искушенија, премногу лоши и слаби мажи; и сето ова

пред фолијата на бескрајната слобода и неограничениот простор – слобода за лоши одлуки и простор за бегство од нивните последици.

Бајден, пак, персонифицира друг аспект од овој имагинативен коридор. Тој е човекот чија политичка кариера е испреплетена со лична трагедија, загуба и тага. Бајден во 1972 г. ги загуби првата жена и својата мала ќерка во автомобилска несреќа; син му Бо, кој тогаш преживеа, почина во 2015 година од тумор на мозокот. Ова не само што влијаеше на многу од неговите политички одлуки, туку и го обликуваше како личност. И пријателите и противниците се согласни дека располага со исклучителна дарба да воспостави врска со луѓето, да слуша и дава утеха. За една земја, која беше силно погодена, имајќи многу повеќе од милион починати од корона и притоа е политички силно поларизирана и несигурна, способноста за лекување на раните има голема вредност. Самиот Бајден се нарекува „сонувач обременет со реалноста“. Тоа што му успеа личното индивидуално искуство на тага да го преиначи во политичка порака на утеха, притоа користејќи ја реториката на „достоинството“ и на тој начин да објасни што значи да бидеш „добар човек“, за многумина носи сеќавање на пристојност, разбирање и грижа што им недостига во сегашноста. Ова е уште поважно, нагласува ќерката на Џон Меккејн, бидејќи инстинктот на Бајден да ја ублажи болката на другите е во чиста спротивност со неговиот политички противник, кому се чини дека болката на другите му причинува задоволство.

„NOT MY PRESIDENT“ („НЕ Е МОЈ ПРЕТСЕДАТЕЛ“)

Истовременото користење на имагинативниот коридор на наративот за американскиот сон – заверката на истиот мит само со различни акценти, во минатото секогаш беше доволно за тоа, референтните знаци на американското политичко да упатуваат на единство наместо на распад. Исклучок беше периодот што ѝ претходеше на граѓанската војна, кога Врховниот суд под раководство на Роџер Танија донесе ужасната пресуда за Дред Скот, која беше преполна со расистички концепции, им ја ускрати способноста на црнциите да бидат граѓани и граѓанството го дефинираше расистички. На другата страна беше претседателот Абрахам Линколн. Двајцата се длабоко вкоренети во американскиот наратив, во кој нацијата е едно семејство: Тани следеше расистички, биологистички комунитаризам, кому Линколн му контрираше со моралистички комунитаризам. Двајцата оставија индивидуалното да тече паралелно со колективното, едното да навлезе во другото и го пишуваа митот на американскиот државен корпус: Тани,

со тоа што реферираше за забраните за мешани бракови; Линколн, кој им даде смисла на битките во Гетисбург, со тоа што умирањето на паднатите ѝ дава живот на нацијата. Но, оваа допирна точка не беше доволна за да се избегне поделба на куќата; предупредувањето за „house divided“/„поделената куќа“ во 1858 г. доведе до граѓанска војна.

Зборот граѓанска војна денес во САД повторно се врти и не е толку далеку. Трамп и неговите приврзаници не ги прифаќаат ниту својот пораз ниту легитимноста на владата на Бајден, исто како што либералите инсистираа за Трамп: „Not my president“. Конгресот е крајно поделен. На големо течат промени на изборните единици, како и изборни ограничувања за да се манипулираат следните избори. Врховниот суд со своето конзервативно супер мнозинство што беше овозможено со трите именувања на Трамп, следи крајно реакционерна, делумно екстремистичка политичка линија.

Оној што го набљудува политичкиот систем на САД мора да дојде до заклучокот дека во многу погледи системот е напукнат. Само во нијанси се разликуваат мислењата колку е распаднат во детали. Мислењата не се разликуваат во тоа дека недостига општоприфатено место на прибежиште за легитимни одлуки што се однесуваат на целото заедништво. Без таквото место на прибежиште недостига суверена моќ на одлучување; одлуките не се одлуки, туку само партиски погледи што не се почитуваат, туку при следната можност ќе бидат повторно поништени. „Ние“ од „We the People“ е распукано. Распадот на суверената моќ на одлуки е на почеток на граѓанска војна; институциите што претходно претставуваа единство, стануваат извор на разделба и поделба. Ова не важи само за политичките институции, туку и за правните.

КОРПУСИ И КРАЛЕВИ

Владеењето на правото („Rule of Law“) одеднаш не е соодветно различно од политичките расправи. Републиканците и демократите не се алтернативни визији на различни акценти во рамките на суверенот на народот, туку појдовна точка за сопствени политички идентитети. И едните и другите меѓусебно си го оспоруваат правото дека зборуваат со гласот на суверенот; и двете групи настапуваат во универзумот на политичкото во формата на последните вредности. Од противници стануваат непријатели. Некои, како американскиот новинар и автор Џеф Шарлет, набљудуваат веќе почетно насилство. Дури и кога човек не е пријател на италијанскиот филозоф Џорџо Агамбен, станува јасен поимот на бавна „граѓанска

војна како политичка парадигма“. И со тоа се враќае назад кај телесниот одраз на нацијата.

Многу укажува на тоа дека возраста на двајцата можни кандидати не е критериум што е достапен за унифицирана социолошка анализа, туку дека постојат два сосема различни вектори. Доналд Трамп не само што му дава глас на републиканскиот страв од многубројните потиснувања, меѓу другото и преку илегалната имиграција или туѓите елитни култури, туку стана и испружениот среден прст од фигурата кон сето она што ги сочинува политичките и демократските правила, пристојноста, па дури и верноста кон законите. Тоа во политички систем како американскиот, кој по одлуката на Врховниот суд во 2010 година за финансирање на изборни кампањи подлежи на влијание на неверојатни текови на пари, може да се одржува само со соодветно богатство и за тоа требаше време кај Трамп. Џо Бајден, пак, направи да се слушнат мистичните жици на сеќавањето кога Американците, како што се вели во првиот инаугуративен говор на Линколн, дозволија да бидат допрени од подобрите ангели на нивната природа, но и за тоа требаше време.

Нема кралот две тела (според историчарот Ернст Х. Канторович); тука телото има два крала и во меѓувреме тие се залагаат за две тела. Проблемот на претставување помалку зависи од претставникот отколку од претставениот кој се отргнал од целината. Доколку човек сака да каже нешто обединувачко за возраста на претставниците, тогаш можеби дека во нивната сè повеќе сенилна изнемоштеност ја отелотворуваат кршливата состојба на скаменетиот американски устав и нивните институции. Само со добра волја гледаме уште моќ и луксуз на политичката власт што почива на претставување на народниот суверен и таму се раздвојува. Веќе бегол поглед открива дека мантилот на моќта одамна виси лабаво над трошната коска и дека наскоро со легитимната репрезентација и нејзините оптоварливи одлуки би можел да дојде до крајот. Наперчено, но со краток здив и исцрпено, се искачува персоналот низ кулисите, се смрзнува, се сопнува или ја заборава реченицата од пред малку, но тоа не е важно: самото политичко е поделено на два дела, неговите интерпретатори на единството не се залагаат за една нација.

- преведено од германски -

Прв пат објавено во Die Politische Meinung, 68. Jahrgang, Nr. 582, September/Oktober 2023, p. 72 - 81 <https://www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/no-country-for-old-men>

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Анекатрин Коут

родена во 1989 г. во Гера, студирала културолошки и медиумски науки, хонорарна авторка, од 2015 г. го води блогот „Sofrischsogut.com“, издавач е и уредник на списанието „ПОП. Култура и критика.“

Полемика

УДК: 316.775.3:004.738.5]:316.462

316.658:004.738.5]:316.462

Анекатрин Коут

ПОСТОВИТЕ НА ЊУЕН КАКО ИНФЛУЕНСЕРИТЕ СТАНУВААТ АВТОРИТЕТИ?

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

67

Авторитетите имаат моќ да влијаат врз другите. Доколку авторитетот се смета за нешто што им се припишува и што може да се создаде не само со практикување на моќ, правила, начела и забрани, туку исто така и со искуство, компетенција и знаење, тогаш лицата со авторитет може да се дефинираат и како инстанци на кои им се укажува посебна доверба. Човек се грижи за нивното мислење, се ориентира според нив, ги следи без постојано и одново да ги преиспитува.

Од самото име е веќе очигледно, инфлуенсерите се восприемаат како нови и значајни авторитети во актуелното општество. „To influence“ значи да се „влијае“. Кај инфлуенсерите прво се мисли на влијание во смисла на реклама, кое се поврзува со сферите на модата и животниот стил. Не без причина Оле Нимон и Волфганг М. Шмит ги дефинираат инфлуенсерите како „рекламен корпус“.¹ Сепак, постојат и безброј политички, активистички или новинарски инфлуенсери кои помалку даваат поттик за купување отколку за одредени мислења, видувања или дури политички дејствија.

Степенот на нивниот авторитет може да се види од бројките: колку следбеници има профилот, колку лајкови и коментари имаат поединечните статии, колку често се споделуваат содржините? Последната точка овозможува да се донесат заклучоци за вистинското признание што го добиваат од следбениците и позицијата што ја имаат во рамките на една заедница.

Колку и бројките да се конститутивни за авторитетот на инфлуенсерите во добата на „економијата на внимание“, имено колку повеќе следбеници толку поголема веродостојност, тие не појаснуваат како лицето дошло до овие бројки и соодветно на тоа и до својот авторитет. Ова прашање останува загатка, особено ако инфлуенсерите претходно немале посебен социјален статус, не вршеле некоја истакната активност или не биле поврзани со етаблирана институција. Како авторитетот на инфлуенсерите добива на значење? Преку знаење, било да е тоа во областа на модата и стајлингот или во областа на науката и истражувањето. Ова не е ништо ново: „Тој што поседува знаење, има авторитет. Тој може да ги подучува другите“, пишува Никлас Луман во „Науката на општеството“ (1992).²

1 Оле Нимон/ Волфганг М. Шмит: „Идеологија на рекламниот корпус“, Берлин 2021 г.

2 Никлас Луман: „Науката на општеството.“ Франкфурт на Мајна 1992, стр. 149

КУЛТУРА НА ЗНАЕЊЕ ВО СОЦИЈАЛНИТЕ МЕДИУМИ

Цитатот на Луман сè уште важи, иако културата на знаење трпи промени преку социјалните медиуми. На „Твитер“, „Тик-ток“, „Инстаграм“ или „Јутјуб“ владеат нови практики и конвенции, како на продукцијата на знаење така и на проширувањето и претставувањето на постоечкото знаење и неговото индивидуално присвојување. Никогаш не било толку едноставно да се добијат информации преку мрежата, да се преработат за кратки постови (тука вештачката интелигенција ќе го стори останатото, како што потврдуваат туторијалите во кои вештачката интелигенција се тренира да изработува постови на „Инстаграм“ или „Тик-ток скрипт“) и да се објават. Кој е изворот, се наведува само во ретки случаи.

Научникот за медиуми, Јоханес Пасман, постигна вистински погодок кога зборуваше за „популаризација на знаењето преку социјалните медиуми“. Во неговата истоимена статија тој именува два модула на оваа популаризација: пренесување и елицитација. Под елицитација се подразбира „метод, преку материјал што се прикажува да се предизвикаат реакции што „прават знаењето што е неименувано, неистражено, несвесно или, пак, сè уште нетематизирано да циркулира.“³

Токму бидејќи пренесувањето на комплицирани врски и поими задолжително прави поедноставувања и делумно овозможува „одлучувачкото да отстапи на заден план“, а тоа пак од своја страна може да доведе до недоразбирање, тој во себе носи потенцијал да предизвика многу реакции. Би можело да се каже: популаризацијата на знаењето е сама по себе „affordant“ – нуди нешто, бара понатамошно продуцирање и копродуцирање на знаење, затоа што со десет Инстаграм слајдови од еден или два реда или со Тик-ток видео од шеесет секунди не може исцрпно да се објаснат одредени поими или концепти. Тоа подразбира дека станува збор за содржини што се атрактивни за инфлуенсерите. Имено, тие ги внесуваат во интеракции што се многу посакувани затоа што водат до претпочитање од страна на алгоритмот, значи поттикнуваат ширење на содржините. Неслучајно речиси сите успешни инфлуенсери стануваат експерти за знаење од една област. Тоа може да е знаење од интелектуален тип, рачни вештини, од областа на теоријата или животниот стил. Честопати знаењето не се пренесува стручно, туку има личен набој или е збогатено со мислење.

³ Јоханес Пасман: „На примерот од Рецо. Два модуса на популаризација на знаењето преку социјалните медиуми“, во: „ПОП: Култура и критика“, книга бр. 15, есен 2019 г. стр. 65-76, тука стр. 66

Значи, авторитет на социјалните мрежи имаат оние кои не балансираат и не известуваат детално, исцрпно за нешто, туку паушално или со празници, за следбениците да може да се „закачат“, вклучат, да додадат нешто, да се чувствуваат самите активни.

„ИНФОПОСТОВИ“ НА ИНСТАГРАМ

Таканаречените „инфоплочки/постови“ на Инстаграм се омилен Инстаграм-формат во областите: наука, политика и активизам. Честопати тие се состојат само од натпис и естетски гледано нудат привид на сериозност. Може да се најдат на платформите на Луиза Делерт (@louisedellert) која се занимава со одржливост и заштита на животната средина, кај Тимур (@timurs.time), чиј фокус е различноста, или кај Хами Њуен (@hamidala_) кај која може да дознаете повеќе за (антиазискиот) расизам. На повеќе слајдови се објаснува поим, концепт, теорија или актуелно случување.

Кога на почетокот на јуни 2023 г. во Брисел се разговараше за реформата на ЕУ за азил, Њуен ги постави следниве инфопостови: на првата слика стоеше „во следните два дена, заедницата на вредности ЕУ фактички ќе го укине правото на азил и никој не го гледа тоа“, при што зборовите „создава“ и „фактички ќе го укине право на азил“ беа со црвена боја, за да се нагласи нужноста дека оваа информација треба да се види. 4

Во следните постови беа претставени факти, потоа делумно дополнети со лични процени. Во делот кај коментарот Њуен укажа на други профили на активисти. Околу 12.000 корисници реагираа на овој пост. Во делот кај коментарите се водеше контроверзна дискусија и многумина додавале информации и контексти имајќи ја предвид тезата на Пасман, кои воопшто не се содржеле во самиот пост.

Дека Њуен станала авторитет за своите следбеници, чиешто мислење начелно може да е од интерес и да поттикне некаква ориентација, станува очигледно кога таа во своите приказни мора да се оправдува за тоа дека не може да испорача содржини за сите настани. Очигледно е дека со зголемениот авторитет расте притисокот да се даде мислење и за прашања надвор од сопствениот фокус на теми.

4 <https://www.instagram.com/p/CtPEE6mMvI/> (19.06.2023)

На постот на Њуен за новото право на политиката на азил на ЕУ имаше низа коментари од стилот: „Зошто дури сега првпат слушам за тоа? Зошто не известуваат за тоа на вести? Дали тоа нема да ми биде едноставно испратено во мојата временска хронологија?“ Оној кој чита дневни весници или неделници, оној кој гледа дневни вести или политички ток-шоуа, им се чуди на ваквите реакции. Но, тие сепак го потврдуваат сомнежот кој постои подолго време, дека „старите“ медиуми губат авторитет. Време е значи сериозно да се занимаваме со авторитетите на новите медиуми, со инфлуенсерите.

- преведено од германски -

Прв пат објавено во Die Politische Meinung, 68. Jahrgang, Nr. 581, Juli/August 2023, p. 74-76.
<https://www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/nguyens-kacheln>

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Амели Дуквиц

род. 1977 г. во Келн, професорка по науки за медиуми и веб, со фокус на истражување на социјалните медиуми, инфлуенсер-комуникација и „искуството на корисниците“, како и трансформација на дигиталните јавности, „Технички универзитет“ во Келн.

Полемика

УДК: 316.775.3:316.46]:004.738.5

Амели Дуквиц

ЛАЈКНАТ КОЛКУ АВТОРИТЕТ ДАВААТ 100.000 СЛЕДБЕНИЦИ?

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

67

Памела Рајф има 9,5 милиони, Лиса и Лена 19,6 милиони, а Тони Крос со речиси четириесет милиони следбеници на Инстаграм се вбројува во најуспешните инфлуенсери во Германија. Додека Тони Крос за меѓународната публика претставува поим за фудбалерски професионалец, Памела Рајф, Лиса и Лена станаа познати исклучиво преку видеата што сами ги направија преку каналите на социјалните медиуми: „YouTube“, „Musical.ly“, „TikTok“, „Instagram“. Содржините на инфлуенсерите или „креаторите на содржини“ (Content Creators), како што тие самите со задоволство се нарекуваат, денес спаѓаат во формите на комуникација на интернет што најмногу се реципираат. Нешто повеќе од половината (52 проценти) од онлајн корисниците во Германија ги следат инфлуенсерите (сп. Битком 2022), кај лицата на возраст 16-24 години тој процент е 71 (според Сојузното здружение за дигитална економија 2020).

Поимот инфлуенсер потекнува од англискиот поим „да се влијае“ и укажува на нивниот потенцијал за влијание, кој се покажува, пред сè, во препораките за производи: па така, една четвртина од сите следбеници во Германија наведува дека веќе купила производ што бил рекламиран од инфлуенсерите: кај помладата старосна група оваа бројка е 52,6 проценти (сп. со Сојузното здружение за дигитална економија 2020). Инфлуенсерскиот маркетинг, за кој фирмите им плаќаат на инфлуенсерите во зависност од степенот на нивното влијание, за да ги рекламираат нивните производи, одамна е етаблиран во маркетиншкиот микс и процената е дека тој носи обрт од 13,8 милијарди долари во целиот свет (сп. инфлуенсерски маркетинг центар 2021 г.).

Сепак, инфлуенсерите не даваат само препораки за производи туку произведуваат и формати за забава и комедија, фитнес-туторијали, инспирации за патувања и ентериер. Тие го покажуваат своето секојдневие со дете, куче и предизвиците на едно одржливо, веганско или, пак, од болест одредено секојдневие. Тие се залагаат за заедницата на ЛГБТ+, се спротивставуваат на расизмот или шират десничарски и ксенофобични пораки. Премалку е да се ограничат само на комерцијални компоненти: половина од младите луѓе меѓу 14 и 24 години во Германија, што во меѓувреме се фиксен составен дел на секојдневниот медиумски репертоар, наведуваат дека за актуелните настани се информираат од инфлуенсерите (сп. Хелиг и другите 2021) и најдоцна од видеото на Рецо „Уништувањето на ЦДУ“ во периодот пред европските избори во 2019 година, на широката популација ѝ стана јасно дека инфлуенсерите даваат свој придонес во креирањето на политичкото мислење.

Инфлуенсерите како нови авторитети?

Популарноста, а со неа и наводната ориентација кон инфлуенсерите, особено кај помладата популација, го поттикнува прашањето дали станува збор за нова форма на авторитет што не се објаснува веќе со хиерархиски општествен поредок, туку со јавното внимание и една видлива, социјална согласност што се изразува во форма на бројка на следбеници и лајкови. Токму во модерното општество обликувано од зголемена медијатизација, индивидуализација и глобализација (сп. Кроц 2001), класичните авторитети го губат влијанието; поимот „авторитет“ е сè повеќе негативно конотиран, додека се чини дека инфлуенсерите ја преземаат социјалната функција на ориентација во еден контингентен свет.

Интересно е што поимот „авторитет“ во англиското говорно подрачје служи како важен показател за успехот на понудите на веб-страниците: така „page authority“ е стандардизиран индикатор за успех за оптимирање на машината за пребарување што се состои од посети на веб-страницата и бројот на екстерни линкови „Backlinks“, значи страници што укажуваат на веб-страницата и во инфлуенсерскиот маркетинг „авторитетот“ на некој инфлуенсер се операционализира врз основа на бројките на неговите следбеници и стапки на интеракција. Сепак, станува збор повеќе за квантитативно мерлив поим полн со податоци, кој само имплицитно го зема предвид социјалното значење.

Во социјалните науки, поимот „авторитет“ се навраќа во голема мера на Макс Вебер (1972), кој со него го опишува социјалниот конструкт на владеење и моќ. Авторитетот притоа почива на барана и призната компетенција и надмоќност на едно лице, кое по правило е поврзано со некоја служба, со статус на експерт или со функција и ја легитимира примената на моќ на ова лице. Авторитетот секогаш укажува на нееднаков однос меѓу оние што применуваат моќ и оние што следат. Припишувањето на авторитет во едно општество служи за редукција на комплексноста, бидејќи овој авторитет не мора да биде во континуитет, ниту да се преиспита ниту објасни (сп. Лиман 1968).

ИНФЛУЕНСЕРИТЕ КАКО ДИГИТАЛНИ ЛИДЕРИ НА МИСЛЕЊЕТО

Но на што почиваат успехот и потенцијалот за влијание на инфлуенсерите? Феноменот, некои луѓе преку социјалните мрежи да влијаат на други за нивното знаење, ставови и однесување, беше откриен уште во 40-тите години, во студијата

„Изборот на луѓето.“ Социологот Паул Лазарсфелд и неговите коавтори констатираа дека луѓето при формирањето на нивното политичко мислење дозволуваат да им се изврши влијание помалку преку масовните медиуми отколку преку комуникација со луѓето од нивното социјално опкружување (сп. Лазарсфелд 1949). Притоа, некои лица се истакнаа како таканаречени лидери на мислење, кои важат за добро информирани и честопати се прашувани за мислење.

Овие лидери на мислење се наоѓаат во секоја социјална мрежа, како што покажуваат големиот број на студии, се карактеризираат со експертиза што им се припишува или, пак, со висок степен на вклученост, важат за силни личности (сп. Ноел-Нојман 1983), „рано усвојуваат“ иновации (сп. Роџерс 2003 г.) и социјално се добро вмрежени. Иако ним им се припишува статус на експерти, во обемната научна литература за лидери на мислење одвај може да се најде поимот „авторитет“ (сп. Јунгникел 2017), а тоа се должи, пред сè, на тоа дека своето влијание го развиваат хоризонтално, значи во рамките на сопствената социјална група (сп. Кац /Лазарсфелд 1955). Нивната веродостојност што важи за значителен фактор за нивниот потенцијал на влијание, произлегува од фактот дека тие комуницираат на исто рамниште, социјалната врска значи не се карактеризира со нееднаквост и не им се припишува намера за убедување, како кај политичарите или оние што рекламираат.

Кај инфлуенсерите, именувани како „дигитални лидери на мислење“ (сп. Дуквиц 2019, Фриброт/ Флорен 2019, Шах 2018), самото лидерство на мислење се професионализираше, но и покрај антиципираната намера за убедување, 92 проценти од онлајн корисниците наведуваат оти знаат дека инфлуенсерите заработуваат пари со реклама (сп. Битком 2022).

РАЗВИВАЊЕ НА МЕДИУМСКО-СПЕЦИФИЧНА ДИНАМИКА

Во спротивност на интерперсоналната комуникација, во дигиталните мрежи се развива медиумско-специфична динамика што води до тоа дигиталните лидери на мислење брзо да може да генерираат голем број на прегледи и следбеници. Овој ефект се поддржува со алгоритми на операторите на платформите: фаворизираните содржини ќе бидат прикажани приоритизирано на лицата со кои се спријателени, како и на корисниците со сличен профил, за да може да останат подолго на платформата. Во мрежите, во кои секој секогаш може да следи, тоа води до типична, математичка поделба на „долга опашка“ (Андерсон 2004, Барабаси 2003), каде што

само мал број на инфлуенсери покажуваат многу голема популарност, а многу имаат среден до исчезнувачки мал степен на влијание. Само околу 0,5 проценти бројат повеќе од милион следбеници, 6,54 проценти се движат во шестцифрена област, 26,82 проценти постигнуваат меѓу дваесет и 10.000 следбеници, додека големиот остаток опслужува нано-публика (сп. Бакланов 2020). Согласно на ова, инфлуенсерите се многу диверзни, различни и дисперзирани, што од друга страна ги прави интересни за маркетинг ориентиран кон различни целни групи.

Истражувањето на намерата за убедување ја именува веродостојноста како најзначаен фактор за влијание (сп. Ховленд 1953 г.). Студиите навистина покажуваат дека корисниците на инфлуенсерите им припишуваат голема веродостојност (сп. Дуквиц 2002 г). Кај веродостојноста станува збор за повеќедимензиониран, припишан конструкт кој потекнува, пред сè, од факторите експертиза и доверливост. Основата на експертизата може да бидат искуства или висока инволвираност во некоја тематска област. Освен тоа, инфлуенсерите се одликуваат со социјална блискост со своите следбеници, делуваат симпатично, бидејќи претставуваат слични претстави за вредности и норми. Дури и кога многу од објавените содржини се од висок степен, инфлуенсерите кај своите следбеници важат за автентични, затоа што повторно даваат увид во своето секојдневие и следат содржинско и временски конзистентна комуникација, значи во одредена мера остануваат верни на себе.

Конечно, инфлуенсерите и следбениците стапуваат во таканаречена „парасоцијална“ врска преку платформите на социјалните медиуми, затоа што таа се пренесува преку медиумите (сп. Хортон/ Вол 1956; Лајснер и др. 2014, стр. 248). Ова се темели на меѓусебните очекувања и создава типично комуникациски структури; инфлуенсерите директно им се обраќаат на своите следбеници, одговараат прашања и се надеваат на одобрение, додека следбениците го чекаат секојдневното актуализирање. Реципиентите може да се класифицираат во одредена социјална група преку видлива согласност на еден лајк или свесно да се оградат со критички коментари. „Социјалниот фидбек“ во мрежите на социјалните медиуми е видлив за сите (сп. Кнајдингер-Милер 2017, стр. 65).

Инфлуенсерите може и тоа како да ја поддржат потрагата по социјална ориентација и да пополнат празнина што се создава во модерното општество со загубата на значењето на традиционалните авторитети. Во секој случај, нивниот потенцијал на влијание не се основа на социјална врска, како што имплицира поимот „авторитет“, која е обликувана од нерамномерна распределба на моќта. Привлечноста на инфлуенсерството е дека секој може да стане инфлуенсер со

експертиза, креативна содржина, инсценирање на сопствената личност, умешно балансирање на алгоритмите и порција случајна среќа.

Да се остане успешен е сепак тешка задача: навистина, комуникативното инсценирање на автентичноста зазема важна улога уште кај традиционалното владеење (сп. Софски /Парис 1991, стр. 30), а денес е предуслов за генерирање на постојано внимание. Во мрежите на социјалните медиуми, инфлуенсерите се во меѓусебен однос на зависност со следбениците, со алгоритмите типични за мрежите и со фирмите што соработуваат со нив: инфлуенсерите имаат влијание: неговата основа е постојаното комуникативно преговарање на веродостојноста и автентичноста, притисокот да ѝ се допаднеш на заедницата, која секое „отстапување“ го санкционира со „отследување“, кое пак повторно ја доведува во прашање основата на бизнисот.

Кои се последиците од ова, неодамна можеа да искушат инфлуенсерите Фин Климан и Канје Вест, кои со нечисти „зделки со маски“ и антисемитистички изјави изгубија инфлуенсери и партнери за соработка. Но, исто така и секоја форма на патернализам ќе биде казнета од следбениците кои повеќе сакаат да се идентификуваат со инфлуенсерите отколку да добиваат некакви прописи од нив (сп. Дуквиц 2022 г.). На социјалните мрежи, корисниците не бараат само ориентација, туку и разонода, инспирација, одвлекување на вниманието и, не последно, кодови за попуст. Следниот тренд кој го привлекува вниманието е оддалечен само еден „скрол“. Авторитетот над 100.000 следбеници е многу кревок конструкт.

- преведено од германски -

Прв пат објавено во Die Politische Meinung, 68. Jg., Nr. 581, Juli/August 2023, p. 77-81 [ohne wissenschaftlichen Anmerkungsapparat]. <https://www.kas.de/de/web/die-politische-meinung/artikel/detail/-/content/geliked>

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Проф. д-р Билјана Чавкоска

е редовен професор на Приватниот научен институт за бизнис економија во Скопје и предава курсеви од областа на меѓународното деловно право. За време на нејзината 17-годишна академска работа, има објавено неколку книги, повеќе од 50 научни трудови во земјава и во странство. Има учествувало на голем број меѓународни конференции, вклучително и на Правниот факултет на Универзитетот во Харвард, Универзитетот Колумбија, Универзитетот во Глазгов, Универзитетот во Валета, Универзитетот Лумса, Италија и други. Нејзината главна експертиза е во областа на правото на ЕУ, трудовото право, родовата еднаквост и недискриминација.

bcavkoska@yahoo.com

Изворна научна статија
УДК: 305-055.2:32(4-672ЕУ)
305-055.2:32(497.7)

Билјана Чавкоска

ОД СИСТЕМ НА КВОТИ ДО ЗГОЛЕМЕНА РОДОВА ЕДНАКВОСТ ВО ЕУ И ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

ПОЛИТИЧКА МИСЛА

67

ВОВЕД

Родовата еднаквост стана дел од меѓународното законодавство за човекови права со Универзалната декларација за човекови права, усвоена од Генералното собрание на ОН на 10 декември 1948 година. Тој пресвртен документ во историјата на човековите права призна дека „сите човечки суштества се раѓаат слободни и еднакви по достоинство и права“ и дека „секој има право на сите права и слободи наведени во оваа Декларација, без оглед на нивните разлики, како што се раса, боја, пол, јазик, религија, раѓање или друг статус“. Во 1979 година, Генералното собрание ја усвои Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените (CEDAW), која често се опишува како Меѓународен закон за правата на жените. Во своите 30 члена, Конвенцијата експлицитно ја дефинира дискриминацијата врз жените и поставува агенда за национална акција за ставање крај на таквата дискриминација. Конвенцијата ги има за цел културата и традицијата, како влијателни сили кои ги обликуваат родовите улоги и семејните односи, и таа е првиот договор за човекови права кој ги потврдува репродуктивните права на жените.¹

Родовата еднаквост е на агендата на ЕУ уште од основањето. Остварувањето на принципот на еднаква плата за еднаква работа меѓу мажот и жената е првиот законски член за родова еднаквост во Европската Унија. Во основа, кога се применуваше овој член не беше јасно дали тоа значи само еднаква работа или работа со еднаква вредност. Договорот од Амстердам и новиот член 141, секундарното право и студиите на случаи на Европскиот суд на правдата ја потврдија тезата дека не е покриена само еднаквата работа, туку и работата со еднакви вредности. Договорот од Мاستрихт воведува нов член 13, кој е чекор напред во борбата против дискриминацијата на ниво на Европската Унија. Заедницата е омоќена да преземе акција за спречување на дискриминација по сосема нова листа на основи. Така, покрај забраната за дискриминација врз основа на пол, членот 13 опфаќа расно или етничко потекло, религија или верување, возраст, попреченост и сексуална ориентација. Консензусот за вклучување на овие нови основи се заснова на претходното искуство на Унијата во борбата за спречување на родовата дискриминација. Земјите-членки потврдија дека еднаквиот третман и почитувањето на различностите се во интерес на општеството како целина, со цел да се создаде интегриран пристап за спречување на дискриминацијата. Пресудите на ЕСП имаат наднационален

¹ <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

карактер и се задолжителни за институциите на ЕУ и за земјите-членки, како и за правните и физичките лица. Ова е многу важно за земјите-кандидатки, за да го применат принципот на еднаквост и да го подобрат животниот стандард на жената во областа на вработувањето. Правото на ЕУ и студиите на случаи на ЕСП за родова еднаквост се анализираат како позитивен и афирмативен начин во застапувањето на човековите права и родовата еднаквост. Многу години родовата еднаквост не беше високо на агендата на Владата на Република Северна Македонија. Кога земјата го потпиша Договорот за стабилизација и асоцијација со Европската Унија и стана земја кандидат за членство, тоа значеше дека законските измени се неизбежни и во практика го подигна прашањето за родовата еднаквост. Потпишувањето на договорот значеше дека Република Северна Македонија ќе мора да ги имплементира регулативите и директивите на ЕУ за родова еднаквост во националното законодавство, со усвојување и изменување и дополнување на постоечките закони. Следејќи ги обврските на земјата кандидат за родова еднаквост, Република Северна Македонија го донесе Законот за еднакви можности меѓу жените и мажите во 2006 година и го измени истиот Закон во 2014 година.² Министерството за труд и социјална политика неодамна подготви нов закон за родова еднаквост, но тој сè уште не е донесен. Во 2020 година беше донесен нов Закон за спречување и заштита од дискриминација.³ Согласно Законот за еднакви можности меѓу мажите и жените, во 2020 година формирана е меѓуресорска група како консултативна и советодавна група со „родови координатори“ поставени во министерствата и на ниво на локалната самоуправа. Новиот предлог на собраниската Комисија за родова еднаквост за зголемување на квотата во новиот Изборен законик од 40 на 50 отсто не беше изгласан во Собранието. Може да се заклучи дека многу години по потпишувањето на договорот со Европската Унија, Република Северна Македонија го подобри законот за еднаквост и принципот на недискриминација, со цел да го приближи националното право со барањата на правото на ЕУ.

Со цел да се постигне еднаквост, земјите можат да користат афирмативни акции за да се справат со дискриминацијата. Афирмативната акција е дефинирана како збир на процедури осмислени да ја елиминираат незаконската дискриминација меѓу апликантите, да ги поправат резултатите од таквата претходна дискриминација и да ја спречат таквата дискриминација во иднина. Апликантите можат да бараат прием во образовна програма или да бараат

² Службен весник бр. 6/2012, Република Северна Македонија.

³ Службен весник бр. 258/2020, Република Северна Македонија. Овој закон го стави надвор од сила стариот закон донесен во 2010 година.

професионално вработување. Современата американска судска практика вообичаено наметнува правни лекови против дискриминацијата врз основа на раса, вера, боја и национално потекло.⁴ Природата на политиките за афирмативна акција варира од регион до регион и постои во спектар од тешка квота до само насочено охрабрување за зголемено учество. Некои земји користат систем на квоти, резервирајќи одреден процент од владините работни места, политичките позиции и слободните места во училиштата за членови на одредена група; пример за ова е системот за резервации во Индија. Во Европската Унија, позитивните дејствија мора да се преземат во согласност со принципот на пропорционалност, што значи дека се неопходни за надминување на недостатоците во практиката само кога нема алтернативни мерки, помалку штетни за интересите на другите засегнати лица. Позитивните акции се комплементарни со пристапот кон вклучување на родовата перспектива во сите политики и активности на Унијата, или во т.н. главни родови политики.⁵ Написот дополнително ги анализира придобивките од користењето на афирмативна акција, особено квотите за зголемување на учеството на жените на политичките избори. Авторот ќе ги анализира резултатите од изминатите парламентарни избори по осамостојувањето на земјата во 1991 година, за да докаже дека системот на квоти ја зголемил родовата еднаквост. Главното прашање е да се анализира, преку статистика и законски измени, како се променила родовата еднаквост со спроведувањето на системот на квоти во политичкиот живот. Заклучоците од трудот се во согласност со фактот дека без размисла и без воведување квоти како алатка за еднаквост, жените сепак ќе се соочат со родова дискриминација и маргинализација во политичкото претставување не само во Република Северна Македонија, туку и низ земјите-членки на Европската Унија. Постигнувањето еднаквост е еден од предусловите за влез во Европската Унија, така што сите земји кандидати треба да усвојат и тврд и мек закон за да ја спроведат во практика.

ЕВРОПСКАТА УНИЈА И ПОЛИТИЧКОТО ПРЕТСТАВУВАЊЕ НА ЖЕНАТА

Европската Унија од самиот почеток усвои важни примарни и секундарни закони за родова еднаквост. Европскиот суд на правдата одигра многу важна улога во

⁴ https://www.law.cornell.edu/wex/affirmative_action

⁵ Пристапот на EU vis a vis МК за спроведување на родовата еднаквост во областа на вработувањето, Билјана Чавкоска, Политичка мисла, јуни, 2008, бр. 42, стр. 83-87

промовирањето на родовата еднаквост и еднаквите можности меѓу сите граѓани на ЕУ. Европската комисија ја усвои Стратегијата за родова еднаквост за 2020-2025 година, која ја промовира еднаквоста како една од вредностите на Унијата. 2022 година беше втора година од нејзината примена и втора година од пандемијата на ковид-19, што покажа дека има длабоко вкоренети стереотипни однесувања во земјите членки.⁶

И покрај охрабрувачкиот напредок во некои од земјите членки на Унијата, мажите сè уште се побројни од жените, особено во политиката, парламентите и во владите. Од 2004 година наваму, со воведувањето на законските квоти, застапеноста на жените се зголеми од 17,3 на 34,9 отсто. Се проценува дека земјите членки со законски квоти ќе постигнат родова еднаквост за 5 години, до 2026 година, а земјите без такви мерки за две децении, до 2038 година.⁷

Во однос на извештајот за еднаквоста меѓу жените и мажите издаден од Европската комисија⁸, составот на политичките собранија и извршни директори на сите територијални нивоа сè уште премногу често не ја одразува родовата разновидност на населението што го претставуваат, при што жените се значително недоволно застапени во многу членки. Државите и политичките партии во ЕУ воведоа широк спектар на инструменти, вклучително законодавни и доброволни квоти и други мерки, за промовирање на еднакви можности за жените и мажите во политиката. Сепак, општиот недостаток на долгорочни стратегии и недостатокот на притисок за промени од страна на политичките партии и владите во многу земји несомнено го објаснуваат бавниот напредок на застапеноста на жените. Во ноември 2018 година, само 6 од 28 национални парламенти низ ЕУ беа предводени од жена (21,4 %). Во просек, членовите на парламентот во ЕУ се 69,8 отсто мажи и 30,2 отсто жени. Иако процентот на жени е на највисоко ниво на сите времиња, сепак седум од десет члена на националните парламенти во ЕУ се мажи. Во исто време, постојат значителни разлики меѓу земјите. Парламентите во Шведска, Финска и во Шпанија имаат најмалку 40 % од секој пол, додека помалку од 1 од 5 члена се жени. Процентот на женски членови на единечен/долен дом на националните парламенти на ЕУ се зголеми за 8,1 процентен поен помеѓу 2004 и 2018 година, со просечна стапка од само 0,58 процентни поени годишно.⁹

6 EIGE, Индекс на родова еднаквост 2021 година – Здравје, 2021 година. Достапно на <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2021-health>

7 Европска комисија, 2022 година, Извештај за родова еднаквост меѓу жените и мажите во ЕУ, Европска Унија 2022 година

8 Европска комисија, Извештај за 2019 година за родова еднаквост меѓу жените и мажите во ЕУ, Европската Унија 2019 година

9 EIGE База на податоци за родова статистика

Во сите национални парламенти на земјите членки на ЕУ има повеќе мажи од жени. Кога станува збор за членовите на националните влади на земјите-членки, уделот на жените се движи од повисок во Финска (54,5 %), Австрија (52,9 %), Шведска (52,2 %), Франција (51,2 %) и Белгија (50 %) , до многу ниски удели во Грција (11,3 %) и Малта (7,7 %). Пет земји членки – Данска, Естонија, Финска, Германија и Литванија – имаат жени премиери. Естонија и Грција имаат жена претседател.¹⁰

Голем број земји подигнаа иницијативи за подобрување на родовата рамнотежа во своите парламенти. Законодавните кандидатски квоти моментално се во сила во девет земји членки: Белгија, Ирска, Грција, Шпанија, Франција, Хрватска, Полска, Португалија и Словенија. Со исклучок на Хрватска, застапеноста на жените е подобрена кога се споредува ситуацијата пред и по примената на квотата. Меѓутоа, само Португалија и Шпанија ја преведоа квотата во еквивалентен (или речиси) дел од избраните членови. Во сите други случаи, квотата допрва треба да се постигне: процентот на жени меѓу избраните членови е сè уште под кандидатската квота.¹¹

Таквите квоти моментално се во сила во единаесет земји членки. Употребата на родово балансиран листи на кандидати нужно не се преточува во родово избалансиран изборни резултати. Досега процентот на избрани жени членки одговараше (или ја надмина) целта на квотата само во Португалија и во Шпанија. Почнувајќи од јануари 2021 година, 22 од 27 земји членки на ЕУ имаа маж за шеф на владата, исклучоци се Естонија, Данска, Германија, Финска и Литванија. Само осум други земји членки имаат жена премиер од 2004 година; останатите шеснаесет имале само мажи во оваа улога. Од 21 земја членка што избраа шефови на држави, само три (Естонија, Грција и Словачка) имаат жена за претседател.

Промовирањето на еднаквоста во одлучувањето е неопходно да ја преточи квотата на кандидатите во изборни исходи, на пример, да се осигури дека санкциите за непочитување на квотата се доволно силни и применливи, дека жените се ставаат правично во списоците (на пример, со користење на патент-системот) и дека тие се подеднакво застапени на победнички места.

¹⁰ Жените во политиката во ЕУ: Сегашна состојба , Брифинг, изготвен од Розамунд Шривс, Мартина Прпиќ, служба за истражување на Европскиот парламент, Европски парламент, 2019 година, целосниот текст достапен на [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI\(2021\)689345_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI(2021)689345_EN.pdf)

¹¹ Ibid

За да се подобри транспарентноста и демократската одговорност, Регулативата 2018/673 за изменување и дополнување на Регулативата за статутот и финансирањето на европските политички партии и европските политички фондации¹² охрабрува вклучувањето на информации за родова рамнотежа во однос на секоја од партиите членки на европската политичка партија. Поради транспарентноста и со цел да се зајакне контролата и демократската одговорност на европските политички партии и врската помеѓу европското граѓанско општество и институциите на Унијата, а особено Европскиот парламент, пристапот до финансирање од општиот буџет на Европската Унија треба да биде условен со тоа што партиите членки на ЕУ ќе ја објават, на јасно видлив и разбирлив начин, политичката програма и логото на засегнатата европска политичка партија.¹³ Преамбулата на Регулативата не е обврзувачка, туку само дава насоки за понатамошни подобрувања.

Во ноември 2018 година, 25 од 28 земји членки на ЕУ имаа маж премиер, исклучоци беа Германија, Романија и ОК. Покрај тоа, мажите претставуваат големо мнозинство (69,5 %) од избраните министри, а жените имаат само 30,5 % од овие позиции. Владите беа родово балансираны (најмалку 40 % од секој пол) во Шведска, Франција, Германија и Данска. Во Шпанија, имаше јасно мнозинство жени во владата (61,1 %). Меѓутоа, во сите други земји, повеќето избрани министри (повеќе од 60 %) се мажи. Највпечатливо е тоа што жените сочинуваат само 7,1 % од членовите на кабинетот во Унгарија. Политичките партии се гледаат како чувари на еднаквата застапеност на жените и мажите на политичката сцена, бидејќи тие ја поставуваат партиската политика и ги избираат кандидатите за избор. Во 2018 година, помалку од еден од пет (18,4 %) лидери на големите политички партии низ ЕУ беа жени, а само еден од тројца заменици лидери (33,8 %) беше жена. Во ноември 2021 година, комбинираниите членови на единствениот или на долниот дом на националните парламенти во земјите членки беа составени од 66,8 % мажи и 33,2 % жени. Процентот на жени членки претставува највисоко ниво на сите времиња, но сепак два од три члена се мажи. Земјите со законски квоти ќе постигнат родова рамнотежа (т. е. најмалку 40 % од секој пол) за 5 години (2026 година). Во групата без преземени дејствија овој процес ќе трае и до две децении (2038).¹⁴

¹² Регулатива (ЕУ, Евроатом) 2018/673 на Европскиот парламент и на Советот од 3 мај 2018 година, за изменување и дополнување на Регулативата (ЕУ, Евроатом) бр. 1141/2014 за статутот и финансирањето на европските политички партии и европските политички фондации, Службен весник на ЕУ, ОЈ L 1141 4.5.2018 стр. 1-6

¹³ Ibid, параграф 6 од Преамбулата

¹⁴ Извештај за родовата еднаквост во ЕУ, Европска Унија, 2022 година, достапен на <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0fb69c07-e79d-11ec-a534-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-search>

ПОЛИТИЧКА ЗАСТАПЕНОСТ И СИСТЕМОТ НА КВОТИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Родовата еднаквост е една од темелните вредности на Уставот на Република Северна Македонија. За да се постигне родова еднаквост и еднакви можности за мажите и жените, Република Северна Македонија донесе правни акти за спроведување на уставно загарантираното право на еднаквост. Република Северна Македонија е потписник на голем број меѓународни договори кои го регулираат правото на еднаквост и човековите права, како што е ратификацијата на Конвенцијата на ОН за елиминација на сите форми на дискриминација врз жените (CEDAW), вклучително и нејзиниот Факултативен протокол, Пекиншка платформа за акција на ОН, Конвенцијата на Советот на Европа за заштита на човековите права и основни слободи и ратификација на Истанбулската конвенција за спречување и борба против насилството врз жените и семејното насилство.¹⁵

Во областа на политиката, застапеноста на жените беше многу ниска во споредба со мажите во македонскиот парламент и влада. На првите општи избори по транзицијата во 1990 година, пет жени (четири проценти) беа избрани во парламентот (од 120 претставници), така што 96 проценти од кандидатите беа мажи. На вторите демократски парламентарни избори, во 1994 година, четири жени беа избрани во парламентот (од 120 претставници). Со три проценти застапеност на жените во парламентот, Република Северна Македонија се најде на дното на листата на европски земји според учеството на жените во политиката.¹⁶ Од македонското женско лоби истакнаа дека сакаат да бидат третираны исто како и мажите, без посебни мерки, и почнаа посериозно да преземаат активности за тоа што би можеле да направат за да ја сменат ситуацијата. За првпат во 1998 година, парламентот усвои Декларација насочена кон зголемување на учеството на жените и поддршка на посебни мерки. Декларацијата произлезе од срамното учество на жените во Собранието со помалку од 5 %, што ја стави Македонија на дното на тогашната листа во Европа. По декларацијата, во 2002 година беа усвоени посебни мерки, прво со воведување на задолжителна квота од 30 % за жени пратенички. Воведувањето

¹⁵ Мешана слика за родовата еднаквост во контекст на локалните избори во 2021 година, Поддршка на изборните реформи, Швајцарската агенција за развој и соработка SDC, 2021 година достапна на <https://electoralreforms.mk/wp-content/uploads/2022/06/ENG-Study-on-womens-participation-in-political-processes-in-North-Macedonia.pdf>

¹⁶ Квоти: Случајот на Македонија, Даниела Димитријевска, ИДЕА, 2004, достапно на https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agma-documents/macedonia_quota_project.pdf

на квотата за жени беше јасен знак и последица на растечкото политичко влијание на жените.¹⁷

Енергичната кампања за поддршка на квотите во изборниот закон се фокусираше на лидерите на политичките партии и беше зајакната со учеството на жените во политичките партии. Законот беше донесен од Собранието на 25 јуни 2002 година. Законот е многу јасен: оние политички партии кои не го исполнуваат критериумот од 30 проценти, нема да бидат пријавени за избори. Според тоа, казната е во тоа што партијата нема да има можност да заземе ниту едно место во парламентот.¹⁸ Како резултат на тоа, 18,3 отсто од жените беа избрани во парламентот во 2002 година. Спротивно на тоа, во 1990, 1994 и 1998 година беа избрани 4,1 отсто, 3,3 отсто и 6,6 отсто од жените, соодветно. Зголемувањето може да се припише на употребата на пропорционалниот изборен систем, воведувањето квоти и огромниот обем на работа на женското движење за зголемување на родовата еднаквост.

Со измените на Изборниот законик, донесена е законска одредба со која се обезбедува најмалку едно место на секои три на кандидатските изборни листи да припаѓа на помалку застапениот пол. Така, во 2006 година, 37 собраниски делегати биле жени избрани во Собранието на Република Македонија или 30,8 %. Оваа статистика покажува дека со воведувањето на системот на квоти, бројот на пратенички во парламентот се зголемил од 4 % во 1990 година на 30 % во 2006 година.¹⁹

Согласно Изборниот законик, воведена е квота од 40 % учество на кандидатските листи од помалку застапениот пол, за кандидати за пратеници и за членови на совети на општините и на градот Скопје. Тоа значи дека на секои три позиции, барем една мора да биде за недоволно застапениот пол и најмалку една дополнителна позиција на секои десет. Бројот на жени во политичкиот и јавниот живот е зголемен во периодот на известување. Поточно, на парламентарните избори во 2014 година беа избрани 43 пратенички. Во Владата на Република Македонија имаше две министерки, пет државни секретарки и пет претседателки на собраниски комисии. Понатаму, на парламентарните избори во 2016 година

¹⁷ Жените во политиката: Пат до јавни функции и влијание на локално ниво во Македонија, РЕАКТОР, 2015 година достапно на https://civicamobilitas.mk/wp-content/uploads/2018/03/ZHenite-vo-politikata_EN2.pdf

¹⁸ Квоти: Случајот на Македонија, Даниела Димитријевска, ИДЕА, 2004, достапно на https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/macedonia_quota_project.pdf

¹⁹ <https://www.sobranie.mk/for-the-club.nspx>

беа избрани 41 пратеничка, од вкупно 120 пратенички.²⁰ Во овој пратенички мандат, потпретседател на Собранието е жена, пет жени се претседателки на собраниски комисии и седум се заменички претседатели на собраниски комисии. Во Владата на Република Македонија има четири министерки. На локалните избори во 2017 година, од 260 кандидати за градоначалници, само 15 кандидати беа жени, од кои 6 беа избрани за градоначалници (Тетово, Битола, Старо Нагоричане, Могила, Македонска Каменица и Арачиново). Од 1388 советници во единиците на локалната самоуправа за советници се избрани 415 жени. Во кадровската структура на Министерството за одбрана, процентот на вработени жени – административни службеници е 40 %. Во кадровската структура на Армијата на Република Македонија има 8,85 % жени, од кои: 13,73 % офицери, 11,13 % подофицери, 3,60 % професионални војници и 52,8 % цивилен персонал.²¹

Се покажа дека квотите се ефикасни. Институтот за демократија и помош при избори забележува дека повеќето од земјите кои ја постигнале критичната маса имаат изборен систем заснован на пропорционална застапеност и некаков облик на систем на квоти за проактивно намалување на пречките за жените да влезат во политиката на национално ниво. Имено, 32 од 39 нации кои постигнале 30 % застапеност на жените во националните парламенти имаат некакви мерки за квоти. Од друга страна, 38 земји кои се на дното на листата (со помалку од 10 % учество на жените во националните парламенти) немаат никакви посебни мерки за поддршка на учеството на жените. Треба да се напомене дека, дури и кога постојат, посебните мерки се ограничени на националните парламенти и исто така беше истакнато дека е многу тешко да се применат квоти во системите каде што партиите номинираат еден кандидат (т. н. системи со еден победник).²²

ЗАКЛУЧОЦИ

Во последниот извештај за родовата еднаквост објавен од Европската комисија, се заклучува дека земјите членки и политичките партии во ЕУ вовеле широк спектар инструменти, вклучително законодавни и доброволни квоти и други мерки, за да се промовираат еднакви можности за жените и мажите во политиката. Сепак, општиот

20 Набљудување на претседателските избори во Северна Македонија на 21 април и 5 мај 2019 година, Ад хок Комитет на Бирото, Парламентарно собрание, Совет на Европа, достапно на <https://assembly.coe.int/nw/xml/Xref/Xref-XML2HTML-en.asp?file-id=27699&lang=en>

21 Список на прашања во врска со шестиот периодичен извештај на Република Македонија, Комитет за елиминација на дискриминацијата врз жените, јуни 2018 година, стр.

22 Мешана слика за родовата еднаквост во контекст на локалните избори во 2021 година, Поддршка на изборните реформи, Швајцарската агенција за развој и соработка SDC, 2021 година достапно на <https://electoralreforms.mk/wp-content/uploads/2022/06/ENG-Study-on-womens-participation-in-political-processes-in-North-Macedonia.pdf>

недостаток на долгорочни стратегии и недостатокот на притисок за промени од страна на политичките партии и влади во многу земји несомнено го објаснуваат бавниот напредок на застапеноста на жените. Европската комисија, која работи на постигнување на целите за одржлив развој, нагласено ја вклучува родовата еднаквост во политичките позиции на ЕУ и дијалозите со земјите партнери. Голем број земји подигнаа иницијативи за подобрување на родовата рамнотежа во своите парламенти. Законодавните кандидатски квоти моментално се во сила во девет земји-членки: Белгија, Ирска, Грција, Шпанија, Франција, Хрватска, Полска, Португалија и Словенија. Со исклучок на Хрватска, застапеноста на жените е подобрена кога се споредува ситуацијата пред и по примената на квотата. Во Република Северна Македонија, учеството на жените во политиката беше многу ниско во првите години по осамостојувањето. Енергичната кампања за поддршка на квотите во изборниот закон се фокусираше на лидерите на политичките партии и беше зајакната со учеството на жените во политичките партии. Законот беше одобрен од Собранието во 2002 година, и оттогаш застапеноста на пратеничките во македонскиот парламент се зголеми. Следејќи ги обврските на земјата кандидат за родовата еднаквост, Република Северна Македонија исто така го усвои Законот за еднакви можности меѓу жените и мажите во 2006 година и го измени истиот закон во 2014 година.²³ Неодамна, Министерството за труд и социјална политика подготви нов закон за родовата еднаквост, но тој сè уште не е донесен. Во 2020 година беше донесен нов Закон за спречување и заштита од дискриминација.

Користењето на квотата во случајот на Република Северна Македонија докажа дека квотите се многу важна алатка кога се разгледува прашањето за постигнување фактичка еднаквост. Затоа, квотите треба да бидат задолжителни и применливи за да генерираат опипливи резултати. Квотите резултираа со тоа што политичките партии посветуваат поголемо внимание на своите жени членки. Дури и жени од руралните средини се наведени како кандидати. Сето ова не ќе беше возможно доколку жените од политичките партии, од невладините организации, од синдикатите, од медиумите и од други места не работеа заедно за да извршат притисок да се усвојат квоти, за да се обезбеди вистинското место на жените во одлучувањето. Заклучоците од трудот се во согласност со фактот дека без размислување и воведување квоти како алатка за еднаквост, жените сепак ќе се соочат со родовата дискриминација и маргинализација во политичкото претставување не само во Република Северна Македонија, туку и низ земјите членки на Европската Унија. Постигнувањето еднаквост е еден од предусловите за

²³ Службен весник бр. 6/2012, Република Северна Македонија

влез во Европската Унија, така што сите земји кандидати треба да усвојат тврди и меки закони за да го спроведат во практика.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Brindusa Marian, The dualist and monist theories. International laws comprehension of these theories, достапно на http://revcurentjur.ro/arhiva/attachments_200712/recjurid071_22F.pdf
2. Билјана Котевска, Извршно резиме Извештај за земјата Македонија (ПЈР) 2012 за мерки за борба против дискриминацијата, европска мрежа на правни експерти за недискриминација
3. Билјана Чавкоска, Пристапот на ЕУ vis a vis МК за спроведување на родовата еднаквост во областа на вработувањето, Политичка мисла, јуни, 2008, бр. 42, стр. 83-87
4. Устав на Република Северна Македонија, достапно на <http://sobranie.mk/en/default-en.asp?ItemID=9F7452BF44EE814B8DB897C1858B71FF/>
5. Европска комисија, Извештај за 2019 година за родова еднаквост меѓу жените и мажите во ЕУ, издавач Европска Унија 2019
6. Европска комисија, Извештај за родовата еднаквост меѓу жените и мажите во ЕУ, 2021 година издавач Европска Унија 2021
7. EIGE База на податоци за родова статистика
8. Закон за еднакви можности меѓу мажите и жените, Службен весник бр.6/2012 и Закон за изменување и дополнување на Законот за еднакви можности меѓу мажите и жените, Службен весник бр.166/2014
9. Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник бр.258/2020
10. Регулатива (ЕУ, Евроатом) 2018/673 на Европскиот парламент и на Советот од 3 мај 2018 година за изменување и дополнување на Регулативата (ЕУ, Евроатом) бр. 1141/2014 за статутот и финансирањето на европските политички партии и европските политички фондации, Службен весник на ЕУ, ОЈ L 114I 4.5.2018
11. https://tbinetnet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/MKD/INT_CEDAW_STA_MKD_32920_E.pdf
12. <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
13. https://www.law.cornell.edu/wex/affirmative_action
14. Women in politics in the EU: State of play , Briefing, drafted by Rosamund Shreeves, Martina Prpic, European Parliamentary Research Service, European Parliament, 2019, целиот текст достапен на [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI\(2021\)689345_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI(2021)689345_EN.pdf)
15. Извештај за родовата еднаквост во ЕУ, Европска Унија, 2022 година <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0fb69c07-e79d-11ec-a534-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-search>

16. Мешана слика за родовата еднаквост во контекст на локалните избори во 2021 година, Поддршка на изборните реформи, Швајцарската агенција за развој и соработка SDC, 2021 година достапна на <https://electoralreforms.mk/wp-content/uploads/2022/06/ENG-Study-on-womens-participation-in-political-processes-in-North-Macedonia.pdf>
17. Жените во политиката: Пат до јавни функции и влијание на локално ниво во Македонија, РЕАКТОР, 2015 година достапно на https://civicamobilitas.mk/wp-content/uploads/2018/03/ZHenite-vo-politikata_EN2.pdf
18. Квоти: Случајот на Македонија, Даниела Димитриевска, ИДЕА, 2004, достапно на https://www.agora-parl.org/sites/default/files/agora-documents/macedonia_quota_project.pdf

